

Dinî Yönelim ile Yapay Zekâya Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişkide Eleştirel Düşünmenin Aracı Rolünün İncelenmesi

Examining the Mediating Role of Critical Thinking in the Relationship Between Religious Orientation and Attitudes Towards Artificial Intelligence

Emine Kurt*

Öz

Yaşadığımız çağın en önemli icadı olarak kabul edilen yapay zekâ teknolojisi bireysel ve toplumsal yaşamı kolaylaştırırken sahip olduğu üstün donanım ve öğrenme yetenekleriyle de insanlığı hayrete düşürmektedir. Diğer taraftan yapay zekâ teknolojisinin dijital çağda, insanı ve toplumu dönüştürücü güç olarak konumlandırılmaya çalışılması yalnızca mesleklerin geleceği, mahremiyet, güvenlik alanlarındaki tartışmaları değil felsefi, etik ve dini sorgulamaları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle yapay zekâya yönelik tutumların dindarlık bağlamında incelenmesi önem arz etmektedir. Buradan yola çıkarak araştırmanın temel amacı, dini yönelim ile yapay zekâya yönelik tutumlar arasındaki ilişkide eleştirel düşünmenin aracılık rolünü incelemek olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklem grubunu 18-77 yaş aralığında 231 katılımcı oluşturmuştur. Araştırma verileri; Sosyodemografik Bilgi Formu, İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği (İDMÖ), Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği (YZYGTÖ) ve Marmara Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği (MEDEÖ) kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22.0 programı kullanılmış, aracılık modeli ise Process Macro v4.0 eklentisi yardımıyla test edilmiştir. Analizler sonucunda içsel dinî motivasyonun, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerinde eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutunun aracılık etkisi incelendiğinde standartlaştırılmamış dolaylı etkinin anlamlı olduğu bulunmuştur ($B=.0492$; $CI [.0048; .1083]$). Sonuç olarak eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutunun, içsel dinî motivasyon ile yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar arasındaki ilişkide aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinî yönelim, Yapay zekâ, Eleştirel düşünme, Aracı rol, Din psikolojisi

Abstract

Regarded as the most significant invention of our era, artificial intelligence (AI) technology not only facilitates individual and social life but also astonishes humanity with its advanced capabilities and learning potential. On the other hand, positioning AI as a transformative force for individuals and society in the digital age has sparked not only debates concerning the future of professions, privacy, and security but also philosophical, ethical, and religious inquiries. Therefore, examining attitudes towards artificial intelligence within the context of religiosity is of critical importance. Based on this premise, the primary aim of the present study is to investigate the mediating role of critical thinking in the relationship between religious orientation and attitudes towards artificial intelligence. The study sample consisted of 231 participants between the ages of 18 and 77. Data were collected using the Sociodemographic Information Form, the Intrinsic Religious Motivation Scale, the General Attitudes Towards Artificial Intelligence Scale, and the Marmara Critical Thinking Dispositions Scale. The data were analysed using SPSS 22.0, and the mediation model was tested using the Process Macro v4.0 plugin. The analysis revealed that the unstandardised indirect effect of intrinsic religious

* **Sorumlu Yazar:** Emine Kurt (Dr. Öğr. Üyesi), Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bursa, Türkiye. E-posta: emine.kurt@btu.edu.tr ORCID: 0000-0002-8677-5864

Atf: Kurt, Emine. "Dini Yönelim ile Yapay Zekâya Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişkide Eleştirel Düşünmenin Aracı Rolünün İncelenmesi." *darulfunun ilahiyat* 36, 3 (2026) : 613-649. <https://doi.org/10.26650/di.2025.36.2.1688413>

motivation on positive attitudes towards AI through the evidence-seeking subdimension of critical thinking was statistically significant ($B = .0492$; $CI [.0048, .1083]$). In conclusion, the findings indicate that the evidence-seeking subdimension of critical thinking mediates the relationship between intrinsic religious motivation and positive attitudes towards artificial intelligence.

Keywords: Religious orientation, Artificial intelligence, Critical thinking, Mediating role, Psychology of religion

Extended Summary

Introduction

Over the past decade, artificial intelligence (AI) has moved beyond the realm of science fiction and become a central topic of shared human interest and inquiry. Although new technologies are often associated with progress and prosperity, research on innovation reveals that these advances can also generate significant uncertainty and societal concern. In this context, AI emerges as a technology that generates widespread concern—a phenomenon whose implications humanity does not fully comprehend, yet whose practical applications are increasingly visible. According to computer scientist Edward Fredkin, the emergence of AI is an event as significant as the formation of the universe or the beginning of life on Earth. This observation may be interpreted as a signal that humanity stands at the threshold of new beginnings. Within this framework, AI is presented as a superior force capable of profoundly transforming, or even disrupting, human existence in various domains such as employment, leisure, education, economy, and religion, potentially to the extent of determining the survival of the human species. Concerns and debates surrounding AI are not limited to economics, security, privacy, or social life. AI also intersects with religious and ethical discourse. Developments and discussions centred on AI may generate apprehension for religious individuals, regardless of their faith, challenging their rational and spiritual frameworks. To evaluate these concerns and issues healthily and constructively, critical thinking is required. Encompassing the ability to discern and analyse accurate information, critical thinking is considered a vital skill for individuals living in the digital age. A sound evaluation of events and phenomena, as well as a questioning attitude before accepting any belief or claim, constitute the foundation of critical thinking. Among the primary sources that shape thought is religion. The Qur'an, the holy book of Islam, contains 672 verses that call on believers to reflect, reason, and take heed. Thus, religion demands not only faith but also the use of reason and contemplation. Accordingly, the ability to think critically can be considered a necessary trait for Muslim individuals who strive to live their faith with an intrinsic motivation, particularly given the Qur'anic emphasis on reasoning and reflection. In this context, the primary aim of the present study is to identify and examine the mediating role of critical thinking in the relationship between religious orientation and attitudes towards artificial intelligence. Investigating the influence of religious orientation on attitudes towards AI

within a multifaceted framework that includes critical thinking is expected to contribute originality to the research.

Methodology

This study was designed in accordance with the quantitative research method, employing a relational research model. In this framework, the independent variable of the study was identified as “intrinsic religious motivation,” the dependent variable as “general attitude towards artificial intelligence,” and the mediating variable as “critical thinking.” The data were analysed using the SPSS 22.0 software, and the mediation model was tested with the aid of the Process Macro v4.0 add-on.

The study sample consisted of 231 adult individuals aged 18 and over. Due to limitations related to budget, time, and other external constraints, the sample was selected using the non-probability sampling method known as “convenience sampling.” The mean age of the sample was 40.5 years. For data collection purposes, a questionnaire form was developed, including sociodemographic information (e.g., age, gender, and educational background) as well as measurement instruments. In the study, the Intrinsic Religious Motivation Scale (IRMS) was utilised to assess religious orientation within the sample; the General Attitudes Towards Artificial Intelligence Scale (GATAIS) was used to measure attitudes towards AI; and the Marmara Critical Thinking Disposition Scale (MCTDS) was employed to determine levels of critical thinking.

Results

To determine the relationships among the variables in the study, a Pearson correlation analysis was conducted. According to the correlation findings, there was a significant negative correlation between intrinsic religious motivation and positive attitudes towards artificial intelligence ($r = .152, p < .05$), as well as a significant positive correlation between intrinsic religious motivation and the “seeking evidence” subdimension of critical thinking ($r = .173, p < .01$). It was also found that intrinsic religious motivation did not show a statistically significant relationship with the other variables. Furthermore, a significant positive correlation was identified between positive attitudes towards artificial intelligence and the “seeking evidence” subdimension of critical thinking ($r = .199, p < .01$).

To test the mediating role of the “seeking evidence” subdimension of critical thinking in the effect of religious motivation on positive attitudes towards artificial intelligence, a regression analysis was performed based on the bootstrap method. In the mediation analysis, the total effect was calculated as $B = .1867$, the direct effect as $B = .2359$, and the indirect effect as $B = .0492$. The results indicated that the indirect effect of intrinsic religious motivation on positive attitudes towards artificial intelligence was statistically

significant, meaning that the “seeking evidence” subdimension of critical thinking mediated the relationship between religious motivation and positive attitudes towards AI ($B = .0492$; $SE = .0266$; 95% CI $[.0048, .1083]$).

Conclusion

In conclusion, the findings of the study indicate that while religious motivation initially has a negative effect on positive attitudes towards artificial intelligence, this effect shifts to a positive direction when mediated by critical thinking, specifically the “seeking evidence” subdimension. Within the context of these results, it can be inferred that religious individuals may initially perceive AI as a direct threat despite its beneficial characteristics; however, through a critical perspective that involves reassessing potential risks and advantages based on evidence, a more favourable attitude emerges.

This study was limited to examining the relationships among religious motivation, attitudes towards artificial intelligence, and critical thinking. Nonetheless, the findings underscore the importance of interpreting the direct and dyadic relationships between religiosity and attitudes towards AI with caution and highlight the necessity of considering the influence of indirect relationships. Accordingly, to conduct a comprehensive analysis of the effects of religiosity on attitudes towards digital technologies and innovations, it is essential to investigate the mediating and moderating roles of other variables such as demographic and socio-cultural characteristics. Moreover, further research is needed to explore the impact of various forms (e.g., intrinsic, extrinsic) and dimensions (e.g., emotional, cognitive, behavioural) of religiosity on attitudes towards artificial intelligence.

Giriş

Yaşadığımız çağın en önemli gelişmesi olarak kabul edilen yapay zekâ teknolojisi; eğitimden sağlığa, ticaretten güvenliğe kadar pek çok alanda hayatımızı kolaylaştırırken aynı zamanda bizi kendine bağımlı hale getirmektedir. Diğer taraftan sürekli büyüyen ve evrilen bir teknoloji olarak da hem hayranlık hem de tedirginlik uyandırmaktadır. Yapay zekâ; robot süpürgeler, navigasyon sistemleri, dil çevirisi, yüz tanıma, akıllı asistanlar, akıllı yaşam alanları, sürüş kolaylığı sağlayan otonom araçlar gibi teknolojilerin yanı sıra tıpta hızlı ve doğru teşhis koyma, kanser vb. hastalıkların tetkik ve tedavisine yönelik yeni yöntemler geliştirme gibi pek çok iyi amaca hizmet eden ileri yeteneklerle de donatılmıştır.

Son on yılda yapay zekâ, bir bilimkurgu olmaktan çıkmış insanlığın ortak ilgi ve bilgi alanına girmiştir. Yeni teknolojiler sıklıkla ilerleme ve refahla eş tutulsa da yenilik üzerine yapılan araştırmalar, yeniliğin ortaya çıkardığı yüksek derecede belirsizlik ve kaygının varlığına işaret etmektedir.¹ Bu bağlamda pek çok endişeyi de beraberinde getiren yapay zekâ, insanlığın hala tam olarak ne anlama geldiğinden emin olamadığı ama ne işe yaradığını görebildiği bir teknoloji olarak karşımızda durmaktadır.² Bilgisayar bilimleri uzmanı Edward Fredkin'e göre yapay zekânın ortaya çıkması, evrenin oluşumu ve yeryüzünde hayatın başlangıcı kadar önemli sayılabilecek bir olaydır. Bu tespit insanlığın, yeni başlangıçların eşliğinde olduğunun işareti olarak okunabilir.³ Bu yaklaşım biçimiyle yapay zekâ; istihdam, boş zaman, eğitim, ekonomi, din gibi pek çok alanda insan varlığını her yönüyle dönüştürebilecek hatta sekteye uğratabilecek ve bir tür olarak hayatta kalmamıza karar verecek üstün bir güç olarak sunulmaktadır.⁴

Diğer taraftan dijital çağda, yapay zekâ destekli teknoloji ile çok büyük veri üretimi ve bu veriye çok hızlı erişim imkânı sağlanabilmektedir. IBM'e göre her gün 2,5 milyar GB veri üretilmektedir.⁵ Devasa boyuta ulaşan bu verinin işlenmesi ve analiz edilmesi yine yapay zekâ destekli sistemler vasıtasıyla gerçekleştirilebilmektedir. Çok yakın bir gelecekte de kişisel asistanlar olarak yapay zekânın gündelik yaşama daha fazla entegre edilmesi hedeflenmektedir. Kişisel asistan olarak yapay zekâdan

- 1 Nuno Piçarra vd., "Making sense of social robots: A structural analysis of the layperson's social representation of robots", *European Review of Applied Psychology* 66, no. 6 (2016): 277.
- 2 Toomas Meema, "Religion and Artificial Intelligence" (Master, Estonia, Tartu, University of Tartu Faculty of Arts and Humanities, 2018), 58-59.
- 3 Harun Pirim, "Yapay Zeka", *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 1, no. 1 (2006): 82.
- 4 Mark Harris, "Inside Artificial Intelligence's First Church", *Wired*, 2017, <https://www.wired.com/story/anthony-levandowski-artificial-intelligence-religion/>.
- 5 Mysoft, "Büyük Veri (Big Data) Nedir? Büyük Veri'nin Özellikleri Nelerdir?", mysoft, 2023, <https://www.mysoft.com.tr/buyuk-veri-big-data>.

doğal dil yoluyla iletişim, e-postaları okuma, randevu planlama, satış, finans, raporlama, ihtiyaç duyulan bilgi ve verilere erişim, uzmanlık alanıyla ilgili güncel gelişmeleri takip etme gibi pek çok görevi yerine getirmesi istenebilecek. Böylece iş ve çalışma alanının dışında bireyin, sosyal rolleri ve ihtiyaçlarını yerine getirmede daha fazla zamana ve özgürlük alanına sahip olacağı, bu durumun ise toplum yararına üretkenlik ve verimliliği arttıracığı varsayılmaktadır.⁶ Buna göre yapay zekâ, insan yaşamı için sağladığı kolaylık ve katkılarla umut; taşıdığı belirsizlik ve riskleriyle de kaygı uyandırmaktadır. Özellikle sosyal medya ve dijital pazarlama ağında yapay zekânın zevklerimiz, zafiyetlerimiz, beğenilerimiz vb. hakkında edindiği bilgilerden yola çıkarak tercihlerimizi yönlendirmedeki başarısı kaygılarımızı tetiklemektedir. 2016 ABD başkanlık seçimlerinde ve İngiltere'nin Brexit referandum sürecinde yapay zekâ algoritmalarının kullanıldığı ve sonuçların bu algoritmalar aracılığıyla manipüle edildiği yönünde suçlamalar vardır.⁷ Eğer bu suçlamalar doğruysa yapay zekâ; kim olduğumuzu, kime taraf olduğumuzu ve kime karşı olduğumuzu iyi analiz ederek bizim düşünce ve kanaatlerimizi değiştirebilecek içerikler üretebilme yeteneğine sahiptir. Bu durumda yapay zekâ, işini iyi yapan bir toplum mühendisi gibi çalışmaktadır.⁸ Aynı zamanda yapay zekânın; dijital kaynaklar üzerinden insanların özel yaşamı ve sağlıkla ilgili tüm verilerine kolaylıkla erişebiliyor olması mahremiyetle ilgili risk ve endişeleri de beraberinde getirmektedir.⁹

Yapay zekâ kaynaklı endişe ve tartışmalar; ekonomi, güvenlik, mahremiyet, sosyal hayat vb. alanlarla sınırlı değildir. Yapay zekâ; dini ve etik konularla da gündeme gelmektedir. Konuyla ilgili tartışmaları, yapay zekânın varlık alanı olan dijital evren ya da siber uzaydan başlatmak mümkündür. Wertheim, bilimin yeni bir alan -siber uzay- yarattığını belirterek siber uzayın, dünyadaki cennete en yakın şey olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bu alan, ruhların barınabileceği gerçekliğin bir parçasıdır ve bunun sonucunda siber uzay, modern yaşamdaki psikolojik, dini bir boşluğu doldurmaktadır: “Bir kez daha kendimizi bilimin tanımladığı maddi bir alemle, gerçeğin farklı bir düzlemi olarak işleyen maddi olmayan bir alemle karşı karşıya buluyoruz. İlk önce bilim, Tanrı'nın yarattığı dünyanın gizemini çözdü ve şimdi

6 Bill Gates, “The Age of AI has begun”, gatesnotes.com, 2023, <https://www.gatesnotes.com/The-Age-of-AI-Has-Begun>.

7 Benjamin Goggin, “Inside Facebook’s Suicide Algorithm: Here’s How the Company Uses Artificial Intelligence to Predict Your Mental State from Your Posts”, Business Insider, 2019, <https://www.businessinsider.com/facebook-is-using-ai-to-try-to-predict-if-youre-suicidal-2018-12>.

8 Ahmet Efe, “Yapay Zekâ Risklerinin Etik Yönünden Değerlendirilmesi”, *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi* 3, no. 1 (2021): 1-24.

9 Kashmir Hill, “The Secretive Company That Might End Privacy as We Know It”, *The New York Times*, 2020, blm. Technology, <https://www.nytimes.com/2020/01/18/technology/clearview-privacy-facial-recognition.html>.

bilim, bizzat tanrı sayılabilecek insanlar tarafından yaratılan gizemlerle dolu yeni bir dünya yaratmamıza izin veriyor.”¹⁰ Ve bu evrende yazılım mühendisleri tarafından algoritmalarla üretilen sanal mabetler ve tanrılar, insanlığın yol göstericisi olarak sunulmaktadır. “Way of the Future (Geleceğin Yolu)” adıyla ilk yapay zekâ kilisesini kuran Anthony Levandowsky, yeni projelerinin amacını “bilgisayar donanımı ve yazılımı aracılığıyla yapay zekâya (AI) dayalı bir tanrının geliştirilmesi ve bu tanrıya tapılması” olarak özetlemektedir. “Bir tanrıyı yetiştirme sürecinde olduklarını” belirten Levandowsky, yapay zekânın bir tanrı olarak adlandırılmasının arkasındaki dayanağı ise “yıldırım yapması veya kasırgalara neden olması anlamında bir tanrı değil. Ama en zeki insandan milyarlarca kat daha akıllı bir şey varsa ona başka ne ad verirsiniz?” sözleriyle açıklamaktadır.¹¹ Kendisine kurtarıcılık ve Mesihlik atfedilen bir başka uygulama ise AI Jesus’tur. Bu yapay zekâ algoritmasının “her kelimeyi şimdiye kadar var olan tüm manastırların tüm rahiplerinden daha iyi öğrendiği, özümlediği ve hatta kendine ait İncil tarzında ayetler oluşturduğu” belirtilmektedir. AI Jesus’tan, insanlık tarihinin insan olmayanlar tarafından yazılmanın eşliğinde olduğunu hatırlatan bir uygulama olarak bahsedilmektedir.¹²

Yapay zekânın tanrılaştırılması, yapay zekâ yolu ile bilincin ile ölümsüzleşeceği, transhumanizm ve robotik yapay zekâ vasıtasıyla insan fıtratına müdahale ve sonsuz yaşam vaadi, siber cennet gibi iddialar, semavi dinlerin temel inanç esaslarıyla çelişmektedir.¹³ Konuyla ilgili Yahudi ve Hristiyan dini geleneği içinde din adamları ve inançlı kesimler arasında akıllı makineler yapma ve transhümanizm gibi çabaların ciddi dini ihlaller olduğu yönünde görüşler vardır. Onlara göre bu tür araştırmaları yürütenler, Babil Kulesi’ni inşa edenler gibi Tanrı’nın ayrıcalıklarını gasp etmeye ve Tanrı ile rekabet etmeye çalışmaktadırlar.¹⁴

Merkezinde yapay zekânın yer aldığı tüm bu tartışma ve gelişmeler, hangi dine mensup olursa olsun dindar bir birey için tedirginlik oluşturabilecek, akıllı ve inancı ileri derecede zorlayabilecek konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan yapay zekânın vaftiz babalarından sayılan Yann LeCun gibi bazı uzmanlar da yapay zekânın, insanlık için varoluşsal bir tehdit oluşturduğu yönündeki görüşleri abartılı bulmaktadır. LeCun, yapay zekânın insanlığın kontrolünü ele geçireceğine yönelik

10 Margaret Wertheim, *The Pearly Gates of Cyberspace: A History of Space from Dante to the Internet* (New York: W. W. Norton & Company, 2000), 230.

11 Harris, “Inside Artificial Intelligence’s First Church”.

12 Peter Grad, “AI Jesus Writes Bible-Inspired Verse”, Tech Xplore, 2020, <https://techxplore.com/news/2020-09-ai-jesus-bible-inspired-verse.html>.

13 Samet Yahya Bal ve Berat Sarıkaya, “Kelami Açıdan İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm”, *Mavi Atlas* 10, no. 2 (2022): 405.

14 Meema, “Religion and Artificial Intelligence”, 74.

kaygıların yersiz olduğunu, yapay zekâ teknolojisinin internetin ve matbaanın toplumu değiştirmesi ve dönüştürmesinde olduğu gibi “insanlık için yeni bir rönesansa” yol açacağını ifade etmektedir.¹⁵ Yapay zekâyâ yönelik tüm bu kaygı ve problemlerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için de eleştirel düşünmeye ihtiyaç vardır. Doğru bilgiyi seçme ve analiz edebilme yeteneğini de kapsayan eleştirel düşünme biçimi, dijital çağın insanında olması beklenen önemli bir beceridir. Dünya Ekonomi Forumu tarafından yayınlanan son raporlar analitik ve eleştirel düşünme becerilerini, geleceğin iş dünyasında öne çıkan ilk on beceri arasında göstermektedir.¹⁶ Buna göre eleştirel düşünme, geleceğin dünyasında insanın yapay zekâ karşısındaki gücünü ve üstünlüğünü temsil eden ileri düzey bir beceri olarak rağbet görecektir.

Eleştirel düşünme; olaylar ile olguların doğru bir şekilde analiz edilmesine ve herhangi bir şeyi kesin kabulden önce yapılan sorgulamaya dayanır. İnsanı düşünmeye, sorgulamaya ve ibret almaya sevk eden kaynakların başında ise din yer almaktadır.¹⁷ İslam’ın kutsal kitabı Kur’an’ın 672 ayetinde ibret almaya, akletmeye, düşünmeye çağrı vardır¹⁸ ve bu çağrı sadece inananlara değil tüm insanlığadır.¹⁹ Kur’an’da geçen “akletme” kavramı, eleştirel düşünmeyi de kapsayan zengin bir anlama sahiptir. Akletme, “olgu veya olaylar arasında derinlemesine bağ kurmaya yardımcı olan meleke olarak tanımlanmaktadır. Kur’an’da inceden inceye düşünerek derinlemesine anlamaya çalışmak ve geçmiş yaşantılardan, hatalardan ders çıkararak yanlış yapmaktan uzaklaşmak, bilinçli düşünmek”²⁰ gibi anlamlar taşımaktadır.²¹ Dolayısıyla din, inananlardan sadece inanmasını değil aynı zamanda aklını kullanmasını, düşünmesini de ister.²² Dolayısıyla eleştirel düşünme becerisi, Kur’an’ın akletmeye ve düşünmeye yaptığı vurgu nedeniyle özellikle dini, içsel bir motivasyonla yaşamak için çaba gösteren Müslüman bireylerde bulunması gereken bir vasfı olarak kabul edilebilir.

15 Nihan Kolçak, “Yann LeCun’dan yapay zekâ hakkında açıklama”, *Digital Age* (blog), 2023, <https://digitalage.com.tr/yann-lecundan-yapay-zeka-hakkinda-aciklama/>.

16 World Economic Forum, “Future of Jobs Report 2020” (Geneva: World Economic Forum, 2020); World Economic Forum, “Future of Jobs Report 2023” (Geneva: World Economic Forum, 2023).

17 M. Emrullah Duran, “Eleştirel Düşünce ve Dindarlık” (Yüksek Lisans, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 11.

18 Mehmet Kuyanay, “Kur’an’da Düşünmeyi İfade Eden Kavramlar” (Yüksek Lisans, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 2-3.

19 Bkz. el-En’âm 6/32, en-Nahl 16/12, el-Hac 22/46, el-Ankebût 29/43.

20 Bkz. el-Bakara 2/170, en-Nahl 16/69, el-Kasas 28/43.

21 Duran, “Eleştirel Düşünce ve Dindarlık”, 12.

22 Fatih Kandemir, “Umut, İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi” (Doktora, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 6.

Bir dine tam teslimiyeti ifade eden içsel dini yönelimde, hayatın en temel motivisi ve belirleyicisi dindir.²³ Buna göre din; “kutsalı tecrübe eden bireyin, bu tecrübeye biçmiş olduğu değeri” duygu, biliş ve davranış olarak tutumlarına yansıtmasıyla gerçeklik kazanan bir olgu olduğu gibi kendisiyle, “canlı ve cansız diğer bütün varlıklarla olan ilişkisini de belirleyen en önemli motivasyon kaynağıdır”.²⁴ Bu bağlamda bireyin, dini anlamlandırma ve yaşama biçimini ifade eden dini yönelimin,²⁵ dijital çağ olarak adlandırılan günümüz dünyasında yapay zekâ başta olmak üzere bilim ve teknolojiadaki yenilik ve gelişmeleri anlamlandırma ve gerekli tutumu belirlemede de etkili olması beklenir.

Ülkemizde yapay zekâ ve din üzerine yapılan çalışmalar, genel olarak riskler ve endişeler bağlamında kuramsal bir yaklaşımla ele alınmıştır. Örneğin, Kafalı tarafından yapılan çalışmada, yapay zekâ teknolojisinin mevcut toplumu ve dini nasıl etkileyeceği ele alınarak yapay zekânın getirdikleriyle toplumda yaşanabilecekler teorik zeminde tartışmaya açılmıştır.²⁶ Benzer şekilde Dağ da çalışmasında; yapay zekâ, dijitalleşme ve transhümanizm bağlamında din ve dindara dair felsefi ve teorik zeminde bir tartışma yürütmüştür. Buna göre “dijitalleşme ile farklılaşan din anlayışı, kadim dinin iddia ve hükümlerinin yerine hiper-modern dünyanın kaygı ve beklentilerini karşılamak için meta-anlatı hâline gelebilir”. Ayrıca geleneksel dinlerin özünü ve hakikatini kaybederek sanallaşması, dindarlık zemininde bireyin ve toplumun yaşam pratiklerinin de farklılaşmasına neden olarak yeni bir dindarlık tipini ortaya çıkarabilir.²⁷ Din psikolojisi alanında yapay zekâ üzerine yapılan öncü çalışmalar ise eleştirel ve kuramsal olmaktan öte yapay sınır ağlarının dindarlık, dinî başa çıkma vb. değişkenleri yordama ve incelemede kullanımını içermektedir.

23 Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma: İstanbul Örneği” (Doktora, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 39; Faruk Karaca, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *EKEV Akademi Dergisi* 3, no. 1 (2001): 192.

24 Kandemir, “Umut, İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi”, 19-24.

25 Emine Erdoğan, “Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örnekleme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, no. 29 (2015): 223-46.

26 Hasan Kafalı, “Yapay Zekâ, Toplum ve Din’in Geleceği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 46 (2019): 145-72.

27 Adem Dağ, “Dijitalleşme-Yapay Zekâ-Transhümanizm Bağlamında Din ve Dindar’a Dair”, içinde *Yapay Zekâ: Transhümanizm ve Din*, ed. Muhammed Kızılgeçit vd., Diyanet İşleri Başkanlığı genel yayın ilmi eserler, (Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 175-85.

Bunlar arasında Baltacı'nın²⁸ veri madenciliği, Çinici ve Kızılgeçit'in²⁹ yapay sinir ağları modellemesi ile yaptıkları çalışmalar önemlidir. Bu çalışmalara göre yapay zekâ algoritmaları, din psikolojisi başta olmak üzere din bilimlerinde büyük veri araştırmalarında güvenilir veriler elde edilmesinde kullanışlı bir araçtır. Ülkemizde değişken olarak “din ve dindarlık” faktörlerinin yer almadığı ancak farklı meslek gruplarının yapay zekâya yönelik kaygı ve tutumlarını nicel olarak inceleyen çalışmalar da dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan Takıl ve arkadaşları, yapay zekâ teknolojisine yönelik kaygı seviyelerini, farklı fakültelerde eğitim gören üniversite öğrencilerinde incelemiştir. Çalışmada Eğitim Fakültesi öğrencilerinde yapay zekâya yönelik kaygı seviyesi Tıp, Mühendislik ve Hukuk Fakülteleri öğrencilerinden anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuştur.³⁰ Deniz tarafından yapılan çalışmada da sosyal bilimler alanında yer alan öğretmenlerin yapay zekâya yönelik kaygılarının, fen bilimleri alanındaki öğretmenlere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.³¹ Sağlık profesyonellerinin yapay zekâ kaygısının incelendiği bir çalışmada da orta düzeyde bir kaygı tespit edilmiştir.³² Konuyla ilgili nicel yöntemi esas alarak yapılan güncel çalışmalardan birisi Kazak tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada yapay zekâ kaygısı, yabancılaşma ve dindarlık ilişkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda artan dindarlıkla birlikte yapay zekâya yönelik kaygının ve yabancılaşma düzeyinin de arttığı belirlenmiştir.³³ Eleştirel düşünme ve din ilişkisini konu edinen güncel çalışmalar arasında ise Şahin ve arkadaşları tarafından üniversite öğrencilerinde dini motivasyon ile eleştirel düşünme ve ikili düşünme değişkenleri arasındaki ilişkileri ele alan araştırma sonuçlarına bakılabilir. İlgili araştırmada

- 28 Ali Baltacı, “Veri Madenciliği: İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Akademik Başarının Veri Madenciliği İle Ölçülmesi”, *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1, no. 1 (2018): 1-23.
- 29 Muhammed Kızılgeçit ve Murat Çinici, “Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, no. 54, (2020): 45-65; Muhammed Kızılgeçit, Murat Çinici, ve Esra Tüysüz, “Religiosity Prediction by Gender with Artificial Intelligence in 2020-2025 in Turkey”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56, no. 2 (2021): 283-307; Murat Çinici ve Muhammed Kızılgeçit, “Yapay Zekâ ve Din Psikolojisi”, *Diyanet İlmî Dergi* 59, no. 2 (2023): 745-68.
- 30 Nazife Takıl, Nazif Kutay Erden, ve Ayşe Berna Sarı Arasıl, “Farklı meslek grubu adaylarının yapay zekâ teknolojisine yönelik kaygı seviyesinin incelenmesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, no. 48 (2022): 343-53.
- 31 Serpil Sevimli Deniz, “Yapay Zekâ Kaygısının İncelenmesine İlişkin Bir Araştırma”, *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal* 63, no. 63 (2022): 1675-77.
- 32 Emel Filiz, Şerife Güzel, ve Abdurrahman Şengül, “Sağlık Profesyonellerinin Yapay Zeka Kaygı Durumlarının İncelenmesi”, *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)* 8, no. 1 (2022): 47-55.
- 33 Mehmet Kazak, “Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi” (Yüksek Lisans, Denizli, Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü, 2023).

içsel dini motivasyon ile eleştirel düşünme arasında düşük düzeyde de olsa pozitif bir korelasyon bulunmuştur.³⁴ Yerli literatür bir bütün olarak incelendiğinde dini yönelim ile yapay zekâya yönelik tutumlar arasında eleştirel düşünmenin aracılık rolünü ele alan bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca örneklem grubunun spesifik bir meslek grubunun dışında yetişkinlerden oluşan genel örneklem olması, dindarlık bağlamında yapay zekâya yönelik tutumların toplum nezdindeki yansımalarına ilişkin ipuçları verecektir. Bu ise araştırmanın önemini arttırmaktadır.

Bu bağlamda mevcut araştırmada dini yönelim ile günümüzde tüm insanlığın doğrudan ya da dolaylı olarak gündeminde yer alan yapay zekâya yönelik tutumlar ve eleştirel düşünme arasındaki ilişkiler konu edinilmiştir. Araştırmanın temel amacı ise dini yönelim ile yapay zekâya yönelik tutumlar arasındaki ilişkide eleştirel düşünmenin aracılık rolünün tespiti ve incelenmesidir. Dini yönelimin, yapay zekâya yönelik tutumlar üzerindeki etkisinin eleştirel düşüncüyü de içeren çoklu ilişkiler bağlamında incelenmesinin araştırmaya özgünlük kazandıracağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Nicel yönteme göre planlanan bu araştırmada, ilişkisel araştırma modeli esas alınmıştır.³⁵ Buna göre araştırmanın bağımsız değişkeni “içsel dinî motivasyon”, bağımlı değişkeni “yapay zekâya yönelik genel tutum”, aracı değişkeni ise “eleştirel düşünme” olarak belirlenmiştir. Ortaya atılan hipotezler çerçevesinde oluşturulan araştırma modeli Şekil-1’de yer almaktadır. Araştırmada test edilecek hipotezleri ise aşağıda sıralanmıştır:

H₁: İçsel dinî motivasyonun, yapay zekâya yönelik tutumlar üzerindeki etkisi anlamlıdır.

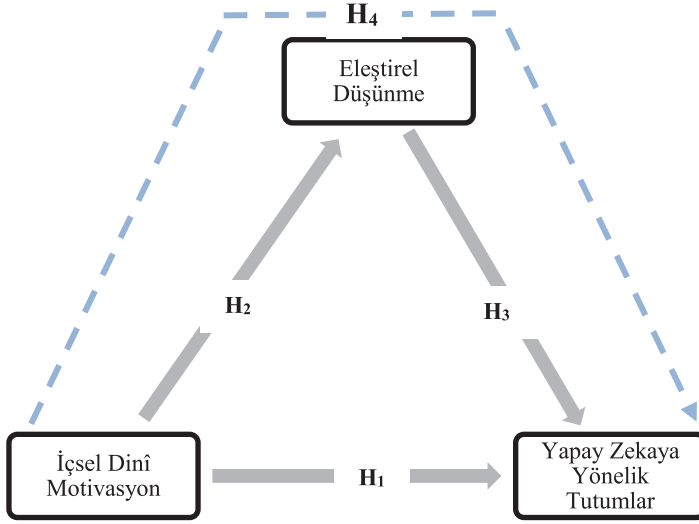
H₂: İçsel dinî motivasyonun eleştirel düşünme üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H₃: Eleştirel düşünmenin, yapay zekâya yönelik tutumlar üzerindeki etkisi anlamlıdır.

H₄: İçsel dinî motivasyon ile yapay zekâya yönelik tutumlar arasında eleştirel düşünmenin aracılık etkisi vardır.

34 Meryem Şahin, Büşra Kılıç Ahmedi, ve Mücahit Gültekin, “Dindarlık ve Biliş: İçsel Dini Motivasyon ile Eleştirel Düşünme ve İkili Düşünme Arasındaki İlişkiler”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27, no. 1 (2023): 281-96.

35 Hasan Tutar ve Ahmet Tuncay Erdem, *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Spss Uygulamaları* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 136.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 18 yaş üstü Bursa merkez ve ilçelerinde ikamet eden yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Örneklem grubunun seçimi; bütçe, zaman ve diğer dış kısıtlılıklar nedeniyle olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden “kolayda örnekleme” yöntemiyle³⁶ gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada örneklem büyüklüğü, G*Power³⁷ güç analizi programı kullanılarak “a priori” aşaması ile hesaplanmıştır. Programda “F test” ailesinden “Linear Multiple regression: Fixed model, R² deviation from zero” seçilerek (etki büyüklüğü 0,15; güç 0,95; alfa düzeyi 0,05) toplam örneklem büyüklüğü, en az 160 olarak hesaplanmıştır. Veri kaybı olasılığı ve ek analizler göz önünde bulundurularak bu sayının üstüne çıkılması amaçlanmış ve 231 kişiden oluşan bir örneklem sayısına ulaşılmıştır.

36 Sait Gürbüz ve Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 132.

37 Franz Faul vd., “G*Power 3: A Flexible Statistical Power Analysis Program for the Social, Behavioral, and Biomedical Sciences”, *Behavior Research Methods* 39, no: 2 (2007): 175-91.

Tablo 1.
Katılımcılara Ait Betimsel Bulgular

Değişken	Değişken Düzeyi	N	%
Cinsiyet	Erkek	113	48,9
	Kadın	118	51,1
	Toplam	231	100,0
Yaş Grupları	18-28	57	24,7
	29-39	48	20,8
	40-50	74	32,0
	51-61	42	18,2
	62-77	10	4,3
Yaş ort.	40,5		
Eğitim Düzeyi	İlkokul	6	2,6
	Ortaokul	4	1,7
	Lise	22	9,5
	Önlisans	25	10,8
	Lisans	122	52,8
	Yüksek Lisans	41	17,7
	Doktora	11	4,8
İstihdam Durumu	Çalışıyor	142	61,5
	Çalışmıyor	68	29,4
	Emekli	21	9,1

Tablo 1’de araştırmanın örneklem grubuna ilişkin tanımlayıcı bulgular yer almaktadır. Tabloda örneklemin cinsiyet değişkenine göre dağılımının dengeli olduğu, yaş gruplarına göre dağılımında ise 40-50 yaş aralığında (%32) yoğunluk gözlenmektedir. Örneklemin yaş ortalaması 40,5 olarak bulunmuştur. Eğitim düzeyi dağılımında, lisans mezunlarının (%52,8) çoğunluğu oluşturduğu ve istihdamda ise çalışan kesimin (%61,5) yekûn teşkil ettiği izlenmektedir.

Veri Toplama Araçları

Veri toplamak amacıyla katılımcılara ilişkin sosyodemografik bilgileri (yaş, cinsiyet, eğitim durumu vb.) ve ölçme araçlarını içeren bir anket formu hazırlanmıştır. Araştırmada örneklem grubunda dinî yönelimi ölçmek için İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği (İDMÖ); yapay zekâya yönelik tutumlar için Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği (YZYGTÖ) ve eleştirel düşünme düzeyinin belirlenmesi amacıyla da Marmara Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği (MEDEÖ) kullanılmıştır. Formda yer alan ölçme ve değerlendirme araçları hakkında gerekli bilgiler aşağıda verilmiştir.

1. Sosyo-Demografik Bilgi Formu: Katılımcılara ait yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir algısı gibi demografik verileri toplamak amacıyla tasarlanmış bilgi formudur.

2. İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği (İDMÖ): Dini yönelimin içsel boyutunu ölçen tek boyutlu bir ölçek olup Dean Hoge tarafından dindarlığı derinlemesine araştırmak

için geliştirilmiş³⁸ ve Karaca (2001) tarafından Türkçe'ye standardizasyonu yapılmıştır. Ölçek 10 maddeliktir. Ölçekte yer alan ilk 7 madde olumlu cümle kalıbında, diğer maddeler (8, 9 ve 10) ise olumsuz cümle yapısı şeklinde ifade edilmiştir. Ölçek 5'li likert tiptedir. Verilerin puanlanması esnasında, ölçekteki olumsuz cümle yapısındaki maddeler (0→4; 1→3; 2→2; 3→1; 4→0) şeklinde ters çevrilmiştir. Böylece ölçekten alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan ise 40'tır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı, 0.84 olarak bulunmuştur.³⁹ Mevcut araştırmada ise Cronbach Alpha değeri 0.89 olarak belirlenmiştir.

3. Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği (YZYGTÖ): Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen ölçeğin⁴⁰ Türkçe uyarlaması Kaya ve arkadaşları (2022) tarafından yapılmıştır. Beşli likert tipte olan ölçek 20 madde ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin puanlanması “yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar” alt boyutu (1-12) maddelerin toplanması, “yapay zekâya yönelik negatif tutumlar” alt boyutu ise (13-20) maddelerin ters çevrilerek toplanması yoluyla yapılmaktadır. Buna göre “yapay zekâya yönelik negatif tutumlar” alt boyutunda en düşük 12, en yüksek 60 puan; “yapay zekâya yönelik negatif tutumlar” alt boyutunda ise en düşük 8, en yüksek 40 puan alınabilmektedir. Ölçeğin alt boyutlarından alınan yüksek puanlar, ilgili boyuta ilişkin genel tutumun yüksekliğini ifade etmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı “yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar” alt boyutunda 0.82, “yapay zekâya yönelik negatif tutumlar” alt boyutunda ise 0.84'tür.⁴¹ Bu araştırma bağlamında yapılan analizlerde ise Cronbach Alpha değerleri “yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar” alt boyutunda 0.92, “yapay zekâya yönelik negatif tutumlar” alt boyutunda 0.88 olarak bulunmuştur.

4. Marmara Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği (MEDEÖ): Özgenel ve Çetin (2018) tarafından geliştirilen ölçek, yetişkinlerin genel eleştirel düşünme eğilimlerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Beşli likert tipte olan ölçek, altı boyut ve toplam 28 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin her bir alt boyutundan alınan yüksek puan bireyin ilgili alt boyutun değerlendirdiği özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ters madde bulunmayan ölçek puanlanırken alt boyutların ve toplam

38 Dean R. Hoge, “A Validated Intrinsic Religious Motivation Scale”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 11 (1972): 369-76.

39 Karaca, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”.

40 Astrid Schepman ve Paul Rodway, “Initial validation of the general attitudes towards Artificial Intelligence Scale”, *Computers in Human Behavior Reports* 1 (2020): 100014.

41 Feridun Kaya vd., “The Roles of Personality Traits, AI Anxiety, and Demographic Factors in Attitudes toward Artificial Intelligence”, *International Journal of Human-Computer Interaction*, 2022, 1-18.

puanın ortalaması alınmaktadır. Araştırmacılar tarafından ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı 0.91 olarak bulunmuştur. Alt boyutların güvenilirlik katsayıları ise “akıl yürütme=0.85, yargıya ulaşma=0.75, kanıt arama=0.78, gerçeği arama=0.74, açık fikirlilik=0.72, sistematiklik=0.64” olarak belirlenmiştir.⁴² Mevcut araştırmada ise bu değerler; ölçeğin geneli için 0.93, akıl yürütme 0.83, yargıya ulaşma 0.75, kanıt arama 0.81, gerçeği arama 0.63, açık fikirlilik 0.71, sistematiklik 0.68 olmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan verilerin istatistiksel analizleri, Statistical Package for Social Science “SPSS 22.0” paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analiz sürecinde ölçeklerin iç tutarlılık güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alfa değerlerine bakılmıştır. Değişkenlere ilişkin verilerin normallik varsayımı, çarpıklık ve basıklık değerleri üzerinden incelenmiştir. Normal dağılım gösteren verilerin ilişkisel analizinde parametrik testlerden Pearson korelasyon analizi; bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki yordayıcılık etkisini ve aracı değişkenin bu ilişkide rolü olup olmadığını tespit etmek amacıyla da bootstrap yöntemini temel alan regresyon analizi kullanılmıştır. Aracılık analizleri ise Hayes tarafından geliştirilen Process Macro (SPSS için) eklentisi yardımıyla Model 4 seçilerek gerçekleştirilmiştir. Analizler, bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örnekleme seçeneği tercih edilerek yapılmıştır.”⁴³

Literatürde aracılık modellerine ilişkin analizlerde, Baron ve Kenny’e⁴⁴ ait geleneksel yöntemi içeren nedensel adımlar yaklaşımının benimsendiği görülmektedir. Ancak son yıllarda bu yöneme yönelik eleştirilerin artmasıyla birlikte aracılık modellerinde daha güvenilir ve geçerli sonuçlara ulaşmayı sağlayan “çağdaş yaklaşım” öne çıkmıştır. Çağdaş yaklaşıma göre “Bootstrap testi sonucunda bağımsız değişken olan X’in dolaylı etkisinin anlamlı olması halinde aracılık modeli doğrulanmış” olarak kabul edilir. Dolayısıyla aracılık modelinin geçerliliği için başka bir testin yapılmasına gerek yoktur. Çağdaş yaklaşıma ilişkin bir başka husus ise hem hipotezleri ifade etmede hem de bulguları yorumlamada “kısmî ve tam aracılık” terimlerinin kullanılmasından kaçınılması gerektiğidir. Çünkü bu

42 Mustafa Özgenel ve Münevver Çetin, “Development of the Marmara Critical Thinking Dispositions Scale: Validity and Reliability Analysis”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 9, no. 32 (2018): 991-1015.

43 Andrew F. Hayes, *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis, Second Edition: A Regression-Based Approach*, Second edition (New York: The Guilford Press, 2018), 98.

44 Reuben M. Baron ve David A. Kenny, “The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations”, *Journal of Personality and Social Psychology* 51, no. 6 (1986): 1173-82.

yaklaşım, örneklem büyüklüğüne duyarlı olan bu terimlerin kullanılmasının aracılık olgusunu tanımlama ve anlamaya katkı sağlamayacağı görüşünü savunmaktadır.⁴⁵

İşlem

Araştırmada belirlenen evrenden verilerin toplanması, “Bursa Teknik Üniversitesi Araştırma Etik Kurulunun 28.12.2023 tarih ve 2023-31 toplantı ve 5 nolu” etik kurul kararıyla alınan izin çerçevesinde Ocak 2024-Şubat 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Veriler, açık kaynak veri toplama uygulamalarından biri olan Google Forms üzerinden oluşturulan “çevrimiçi anket” yoluyla toplanmıştır. Anket formunun ilk bölümünde çalışma hakkında katılımcılar bilgilendirilmiştir. Buna göre uygulama öncesi çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı, toplanan verilerin bilimsel amaç dahilinde kullanılacağı ve anket uygulamasının herhangi bir aşamasında çalışmayı sonlandırabilecekleri belirtilmiştir.

Bulgular

Tablo 2’de değişkenlere ilişkin betimleyici bulgulara yer verilmiştir. Buna göre araştırmada kullanılan ölçeklere ve alt boyutlarına ait puan ortalaması, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri yer almaktadır. Çarpıklık (skewnes) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin ± 2 aralığında olması, verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.⁴⁶ Çalışma kapsamında bu değerler $\pm 1,5$ aralığında bulunmuş ve dolayısıyla istatistiksel analizler, normallik varsayımı üzerinden yapılmıştır.

Tablo 2.

Ölçeklere ve Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel Bulgular

Değişkenler	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği	31,7273	7,39442	-1,161	1,338
YZYGTÖ	Yapay Zekâya Yönelik PT	40,5541	9,08536	-,528
	Yapay Zekâya Yönelik NT	21,5152	5,82860	-,121
MEDEÖ	MEDEÖ Toplam	4,1081	,40539	-,171
	Akıl Yürütme	4,1522	,48756	-,559
	Yargıya Ulaşma	4,0642	,45560	-,015
	Kanıt Arama	4,1494	,53201	-,260
	Gerçeği Arama	4,0519	,48902	-,003
	Açık Fikirlilik	4,0768	,54553	-,455
	Sistematiçlik	4,1537	,49418	-,210

MEDEÖ: Marmara Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği PT: Pozitif Tutumlar NT: Negatif Tutumlar

YZYGTÖ: Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği

45 Sait Gürbüz, *Aracı ve Düzenleyici Etki Analizleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 57.

46 Lütfi Sürücü, Harun Şeşen, ve Ahmet Maşlakçı, *SPSS, AMOS ve PROCESS Macro ile İlişkisel, Aracı / Düzenleyici ve Yapısal Eşitlik Modellemesi: Uygulamalı Analizler* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2021), 15; Darren George ve Paul Mallery, *IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 14. bs (New York: Routledge, 2016), 115.

Değişkenler Arası İlişkilere Ait Bulgular

Araştırmada değişkenler arası ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz bulguları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.

Değişkenler Arası Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 İçsel Dinî Motivasyon	1									
2 Yapay Zekâya Yönelik PT	-,152*	1								
3 Yapay Zekâya Yönelik NT	,099	-,419**	1							
4 MEDEÖ (Toplam)	,090	,241**	-,064	1						
5 Akıl Yürütme	,010	,173**	-,004	,821**	1					
6 Yargıya Ulaşma	,009	,161*	,018	,883**	,725**	1				
7 Kanıt Arama	,173**	,199**	-,068	,830**	,587**	,686**	1			
8 Gerçeği Arama	,078	,207**	-,119	,842**	,572**	,706**	,703**	1		
9 Açık Fikirlilik	,114	,261**	-,186**	,744**	,441**	,549**	,559**	,631**	1	
10 Sistematiçlik	,100	,198**	,011	,758**	,550**	,570**	,559**	,567**	,535**	1
PT: Pozitif Tutumlar	NT: Negatif Tutumlar				*p < 0.05				**p < 0.01	

Değişkenler arasındaki korelasyon bulguları incelendiğinde içsel dinî motivasyon ile yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar arasında negatif yönlü ($r=-,152$; $p<0,05$) ve eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutu arasında ($r=,173$; $p<0,01$) pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. İçsel dinî motivasyonun, diğer değişkenlerle anlamlı bir ilişki göstermediği belirlenmiştir. Ayrıca yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar ve eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutu arasında ($r=,199$; $p<0,01$) pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Yine yapay zekâya yönelik pozitif tutumların, eleştirel düşünmenin diğer alt boyutlarıyla da ($r=,161$ ve $r=,261$ aralığında değişen) pozitif yönlü korelasyonlar gösterdiği tespit edilmiştir.

Aracılık Analizine İlişkin Bulgular

Değişkenler arasındaki korelasyon bulguları dikkate alınarak aracılık analizleri içsel dinî motivasyon, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar ve eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Aracılık etkisinin incelenmesine yönelik analizler, bootstrap yöntemi kullanılarak 5000 yeniden örnekleme ile %95 güven aralığı esas alınarak yapılmıştır. Toplam, doğrudan ve dolaylı etkilerin dikkate alındığı bu analizlerde, aracılık etkisi dolaylı etki bulguları üzerinden incelenmiştir.

Tablo 4.*Bağımlı Değişkenler Üzerindeki Ana Etkiler*

Değişken	Model 1: Eleştirel Düşünme (Kanıt Arama)			Model 2: Yapay Zekâya Yönelik Pozitif Tutumlar			Model 3: Yapay Zekâya Yönelik Pozitif Tutumlar		
	B	SE	P	B	SE	P	B	SE	P
Sabit	3,7554	,1525	,0000	31,6107	4,8674	,0000			
İçsel Dinî Motivasyon	,0124	,0047	,0086	-,2359	,0794	,0033	46,4781	2,6141	,0000
Eleştirel Düşünme (KA)				3,9589	1,1042	,0004	-,1867	,0803	,0209
F		7,0308			9,2744				
P		,0086			,0001			5,4133	
R ²		,0298			,0752			,0209	

Araştırmanın ana modeli çerçevesinde üç alt model oluşturulmuştur (bkz. Tablo 4). Model 1’de bağımsız değişken olan içsel dinî motivasyonun, aracı değişken olarak belirlenen eleştirel düşünmenin alt boyutu olan kanıt arama (KA) davranışı üzerindeki etkisini gösteren regresyon analizine ilişkin sonuçlar gösterilmiştir. Buna göre dinî motivasyon, eleştirel düşünmeyi (KA) olumlu yönde ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir ($B=,0124$, $p<0.01$). Ayrıca dinî motivasyon, eleştirel düşünmedeki (KA) değişimin yaklaşık %3’ünü ($R^2=,0298$) açıklamaktadır. Model 2’de dinî motivasyon ile aracı değişken olan eleştirel düşünmenin (KA), sonuç değişkeni olan yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerindeki birlikte etkileri ele alınmıştır. Buna göre dinî motivasyon, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etki ($B=-,2359$, $p<0.01$) gösterirken eleştirel düşünme (KA), yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkiye ($B=3,9589$, $p<0.001$) sahiptir. Yani eleştirel düşünme (KA) arttıkça yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar da artmaktadır. Yine bu verilere göre dinî motivasyon ve eleştirel düşünme (KA), yapay zekâya yönelik pozitif tutumlardaki değişimin yaklaşık %7’sini ($R^2=,0752$) açıklamaktadır. Model 3 ise aracı değişkenin olmadığı bir modelde, bağımsız değişken olan dinî motivasyonun, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerindeki toplam etkisini göstermektedir. Buna göre dinî motivasyon, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde bir etkiye sahiptir ($B=-,1867$, $p<0.05$). Bu bulgulardan yola çıkarak araştırmanın H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri kısmen (istatistiksel anlamlılık eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutuyla sınırlı olduğu için) kabul edilmiştir. Ayrıca bu bulgular, aracılık analizi için gerekli anlamlı ilişkilerin varlığını da göstermektedir.

Tablo 5.

İçsel Dinî Motivasyonun Yapay Zekâya Yönelik Pozitif Tutumlar Üzerindeki Toplam, Doğrudan ve Dolaylı Etkileri

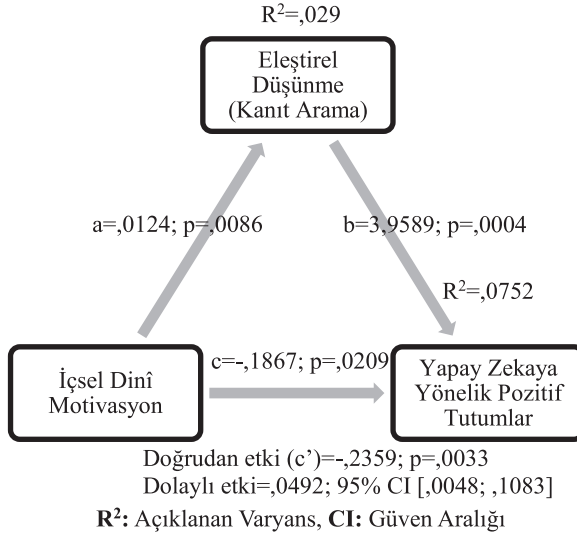
			Etki	SH	LLCI	ULCI
Toplam Etki						
İçsel Dinî Motivasyon → Yapay Zekâya Yönelik PT			-,1867	,0803	-,3448	-,0286
Doğrudan Etki						
İçsel Dinî Motivasyon → Yapay Zekâya Yönelik PT			-,2359	,0794	-,3924	-,0793
Dolaylı Etki						
Bağımsız Değişken	Aracı Değişken	Bağımlı Değişken	Etki	SH	LLCI	ULCI
İçsel Dinî Motivasyon → Eleştirel Düşünme (KA) → Yapay Zekâya Yönelik PT			,0492	,0266	,0048	,1083
KA: Kanıt Arama; PT: Pozitif Tutumlar; LLCI: Alt Sınır Güven Aralığı; ULCI: Üst Sınır Güven Aralığı; SH: Standart Hata						

Tablo 5’te dinî motivasyonun, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerindeki etkisinde eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutunun aracılık rolünü test etmeye ilişkin Bootstrap tekniğini esas alarak yapılan regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Bootstrap tekniği kullanılarak yapılan aracılık etki analizinde alt ve üst güven aralığı değerlerinin (CI), “0” değerini kapsamaması (her iki değer negatif ya da pozitif olması) istatistiksel olarak anlamlılığa işaret etmektedir.⁴⁷ Tabloda yer alan bulgulara göre toplam etki değeri “B=-,1867”; doğrudan etki değeri “B=-,2359” ve dolaylı etki değeri “B=,0492”dir. Tablo, “Bootstrap alt ve üst güven aralığı” değerleri “0” değerini kapsamadığı için tüm değerlerin istatistiksel olarak da anlamlı olduğunu göstermektedir. Buna göre içsel dinî motivasyonun, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerindeki dolaylı etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, yani eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutunun, dinî motivasyon ile yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuştur (B=,0492; SE =,0266; 95% CI [,0048; ,1083]). Değişkenler arasındaki toplam, doğrudan ve dolaylı ilişkileri gösteren model ise Şekil 2’de özetlenmiştir. Bu sonuçlar bağlamında araştırmanın aracılık etkisine yönelik H₄ hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Ayrıca dinî motivasyonun, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerindeki tam standardize etki büyüklüğünün derecesi (.04) olarak bulunmuştur (γ =,0400; SE = ,0223; 95% CI [,0037; ,0906]). Etki büyüklüğü değeri “0,01’e yakın ise düşük etki; 0,09’a yakın ise orta etki; 0,25’e yakın ise yüksek etki” olarak yorumlanmaktadır.⁴⁸ Buna göre aracılık etkisi, düşük değerdedir ancak istatistiksel olarak anlamlıdır.

47 David P. MacKinnon, Chondra M. Lockwood, ve Jason Williams, “Confidence Limits for the Indirect Effect: Distribution of the Product and Resampling Methods”, *Multivariate Behavioral Research* 39, no. 1 (2004): 99-128.

48 Gürbüz, *Aracı ve Düzenleyici Etki Analizleri*, 70.

Şekil 2. İçsel Dinî Motivasyon-Yapay Zekâya Yönelik Pozitif Tutumlar İlişkisinde Eleştirel Düşünmenin (Kanıtlı Arama) Aracılık Rolü Modeli

Yukarıdaki modelde içsel dinî motivasyonun eleştirel düşünmenin kanıt arama (KA) alt boyutu üzerindeki etkisi “a yolu”, eleştirel düşünmenin (KA) yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerindeki etkisi “b yolu”, içsel dinî motivasyonun yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerindeki toplam etkisi “c yolu”, doğrudan etkisi ise “c’ yolu” olarak ifade edilmiştir. Model, bu yollara ait standardize edilmemiş beta katsayı değerlerini göstermektedir.

Tartışma

Bu çalışmada dinî motivasyonun, yapay zekâya yönelik tutumlar üzerindeki etkisi ve bu etkide eleştirel düşünmenin aracı rolü, ortaya atılan dört hipotez çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda tüm hipotezler, kısmen desteklenmiştir. Buna göre çalışmadan elde edilen bulgular, literatür çerçevesinde tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Ancak literatürde din ve yapay zekâya yönelik tutumlar arasında aracı değişken olarak eleştirel düşünmenin etkisini inceleyen müstakil bir çalışmaya rastlanamadığı için bulgular, değişkenler arasındaki ikili ilişkiler çerçevesinde karşılaştırılmıştır.

Araştırma bulguları, içsel dinî motivasyon düzeyi arttıkça eleştirel düşünmenin alt boyutu olan kanıt arama davranışının da arttığını göstermektedir. Eleştirel düşünme ve dindarlık arasındaki anlamlı bir ilişkinin varlığına işaret eden bu bulgu, Şahin ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile benzerdir.⁴⁹ Diğer taraftan

49 Şahin, Ahmedi, ve Gültekin, “Dindarlık ve Biliş”, 281.

ülkemizde farklı bölümlerde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin eleştirel ya da analitik düşünme tarzları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Duran, üniversite öğrencilerinde dindarlık ve eleştirel düşünce arasında negatif korelasyon bulmuştur. Araştırmada en yüksek eleştirel düşünce puan ortalamasının Tıp Fakültesi öğrencilerine ait olduğu, en düşük ortalamanın ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerine ait olduğu belirlenmiştir.⁵⁰ Fakat Demirtaş ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada, din öğretimi öğretmen adaylarında eleştirel düşünme eğilimi puan ortalamaları, yüksek düzeyde bulunmuştur.⁵¹ Kalli ve Yılmaz ise üniversite öğrencilerinden oluşan örneklem grubunda yapmış oldukları çalışmada, dini tutum ve eleştirel düşünme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.⁵²

Tosyalı ve Aktaş; analitik düşünme eğilimleri, batıl inançlar ve içsel dindarlık arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında, analitik düşünme eğilimi daha yüksek olan katılımcıların, içsel olarak daha az dindar ve batıl inançlara daha az eğilimli olduklarını tespit etmişlerdir.⁵³ Bahçekapılı ve Yılmaz; analitik bilişsel stil ve dindarlık türleri (içsel, dışsal, sorgulayıcı ve genel dini inanç) arasındaki ilişkiyi, çoğunluğunu Müslüman katılımcıların oluşturduğu dört farklı Batılı olmayan örneklemde eş zamanlı olarak yürüttükleri üç çalışmada incelemişlerdir. Analitik bilişsel stilin, hem içsel/dışsal dindarlık hem de genel dini inanç ile negatif bir korelasyon gösterdiğini bulmuşlardır. Ancak analitik bilişsel stil ve sorgulayıcı dindarlık arasında pozitif bir korelasyon olduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Örneklem grubunun çoğunluğunu Kuzey Amerikalı katılımcıların oluşturduğu (n=15.078) bir meta-analiz incelemesinde, analitik düşünme ve dini inanç arasında negatif bir korelasyon olduğu bulunmuştur.⁵⁵

50 M. Emrullah Duran, “Eleştirel Düşünme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, no. 43 (2021): 64-71.

51 Zeynep Demirtaş, Mithat Takunyacı, ve Rüstü Yeşil, “Din Öğretimi Öğretmen Adaylarının Bilişsel Esneklik Düzeyleri ile Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi.”, *Hitit Theology Journal / Hitit İlahiyat Dergisi* 22, no. 2 (2023): 736.

52 Halit Kalli ve Sema Yılmaz, “Dini Tutum, Paranormal İnanç ve Eleştirel Düşünme Eğilimi İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28, no. 2 (2024): 915.

53 Furkan Tosyalı ve Busra Aktas, “Does training analytical thinking decrease superstitious beliefs? Relationship between analytical thinking, intrinsic religiosity, and superstitious beliefs”, *Personality and Individual Differences* 183 (2021): 4.

54 Hasan G. Bahçekapılı ve Onurcan Yılmaz, “The Relation between Different Types of Religiosity and Analytic Cognitive Style”, *Personality and Individual Differences* 117 (2017): 267.

55 Gordon Pennycook vd., “Atheists and Agnostics Are More Reflective than Religious Believers: Four Empirical Studies and a Meta-Analysis”, *PLoS ONE* 11, no. 4 (2016): 1.

Dindarlık ile eleştirel ve analitik düşünme arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların bulguları tartışmalı sonuçlar içerse de literatürde genel olarak bu ilişkinin negatif olduğu yönünde hakim bir görüş vardır. Ancak aksini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Villanueva vd. Amerikalı Protestan, Katolik ve ateist katılımcıyı (n = 3.232) içeren 14 deneysel çalışmaya dayanarak dindarlık ve eleştirel düşünmenin birbirleriyle çeliştiğine dair nedensel bir kanıt bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır.⁵⁶ Finley vd. tarafından yapılan çalışmada da değişkenlerin ölçüm ve değerlendirme sırasına göre sonuçların değişebileceği gösterilmiştir. Mevcut çalışma çerçevesinde araştırmacılar, daha analitik düşünen bireylerin mutlaka daha az dindar olduğu yönünde bir çıkarım yapılamayacağını ve dindarlık ile analitik düşünme arasındaki ilişkinin de önceki araştırmaların öne sürdüğü kadar basit olmadığını vurgulamışlardır.⁵⁷ Stagnaro ve Pennycook, 16 ülkeden 50.000’den fazla katılımcıyı içeren çalışmalarında dini inanç değişiminde analitik düşünmenin rolünü incelemişlerdir. Çalışmada analitik düşünen bireylerin dini inançlarını, anlamlı bir şekilde değiştirme olasılığının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Diğer taraftan çalışma, analitik düşünmenin bireylerin dini inançlarını artırıcı bir rolü olduğunu da göstermiştir. Ayrıca çalışmanın örnekleminde yer alan tüm Müslümanlara (n=4.287) ilişkin veriler aynı modelde incelendiğinde, analitik düşünme ile dini inanç veya inanç değişimi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.⁵⁸ Bu bağlamda dindarlık ve analitik düşünme eğilimlerinin, dindarlığın farklı görünüm ve türlerine göre ayırt edilmesinin önemi⁵⁹ vurgulanabilir.

Araştırmada elde edilen bir başka önemli bulgu ise eleştirel düşünmenin alt boyutu olan kanıt arama davranışının artmasıyla yapay zekâya (YZ) yönelik pozitif tutumların da artması olmuştur. Kanıt arama davranışı, katılımcıların YZ’nin sağlayabileceği fırsat ve imkanlar hakkında tutarlı bilgi arayışı şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim Yetişensoy’un Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının YZ’ye yönelik tutumları üzerine yapmış olduğu araştırmanın bulguları da bunu teyit emektedir. YZ hakkındaki bilgisini yüksek olarak tanımlayan öğretmen

56 Randle Aaron M. Villanueva, Zhuo Job Chen, ve Yingjie Huang, “Analytic thinking, religiosity, and defensiveness against secularism: Absence of causality”, *Psychology of Religion and Spirituality* 16, no. 2 (2024): 151.

57 Anna J. Finley, David Tang, ve Brandon J. Schmeichel, “Revisiting the Relationship between Individual Differences in Analytic Thinking and Religious Belief: Evidence That Measurement Order Moderates Their Inverse Correlation”, *PLoS ONE* 10, no. 9 (2015): 8.

58 Michael Nicholas Stagnaro ve Gordon Pennycook, “On the Role of Analytic Thinking in Religious Belief Change: Evidence from over 50,000 Participants in 16 Countries”, *Cognition* 254 (2025): 13.

59 Bahçekapılı ve Yilmaz, “The Relation between Different Types of Religiosity and Analytic Cognitive Style”, 267.

adaylarının, ortalama ve düşük olarak tanımlayanlara göre YZ'ye yönelik pozitif tutumlarının da yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, YZ teknolojisinin kapsamı ve kullanım alanları hakkındaki bilgi eksikliğinin; YZ'ye yönelik kaygı, algı ve tutumların şekillenmesinde etkili olduğunu göstermektedir.⁶⁰

Mevcut literatür, genel olarak YZ'nin neden olabileceği risk ve tehditler karşısında eleştirel düşünmenin önemini ve rolünü sorgulayan çalışmaları içermektedir. Bu çalışmalara göre YZ'nin giderek yaygınlaşması nedeniyle YZ tarafından üretilen bilgilerin, güvenilirlik ve geçerlilik açısından sorgulanması zorunludur.⁶¹ Ayrıca YZ'ye aşırı bağımlılık; yaratıcılık, özgünlük ve otonom düşüncenin gelişimiyle ilgili sorunlara neden olabileceği⁶² gibi entelektüel bir tembelliğe dönüşerek bilişsel yeteneklerde gerilemeye yol açabilir.⁶³ Bu nedenle Funmi ve Xusheng tarafından 21. yüzyılda YZ'nin inovasyon için gerekli olduğu ancak eleştirel düşünmenin de YZ tehdidine yönelik bir panzehir olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁴ YZ'ye yönelik algı, tutum ve güvenin incelendiği bir çalışmada genel olarak katılımcılar; YZ'yi bağımsız hareket edebilen, uyum sağlayabilen ve günlük hayatlarında yardımcı olabilecek bir araç olarak görmektedirler. Bununla birlikte katılımcılar, YZ'nin arkasındaki mekanizmaları anlayamadıklarını ve bu nedenle teknolojinin olgunluğu konusunda şüphe duyduklarını belirtmişlerdir.⁶⁵ Dolayısıyla YZ çıktılarının yanlışlığa, halüsinasyonlara ve önyargıya eğilimli olması genel bir endişeye yol açmaktadır. Buna bağlı olarak YZ'nin üretmiş olduğu içeriğin; doğruluk, mantık, pratiklik, eksiklik ve etik yönüyle sorgulanmadan kullanıcılar tarafından 'olduğu

60 Okan Yetişensoy, "Tomorrow's Teachers and Artificial Intelligence: Exploring Attitudes and Perceptions of Turkish Prospective Social Studies Teachers", *Eurasian Journal of Teacher Education* 5, no. 1 (2024): 22-23.

61 Nguyen Duc Bao Lam vd., "Exploring the Relationships between Artificial Intelligence, Attitude & Skill, Big Data, and Knowledge Acquisition: A Study on Students in Ho Chi Minh City", *Journal of System and Management Sciences* 14, no. 5 (2024): 239.

62 Ajda Fošner, "University Students' Attitudes and Perceptions towards AI Tools: Implications for Sustainable Educational Practices", *Sustainability* 16, no. 19 (2024): 3.

63 Kemal Gokhan Nalbant, "The Importance of Artificial Intelligence in Education: A short review", *Journal of Review in science and engineering* 2021 (2021): 6; Yetişensoy, "Tomorrow's Teachers and Artificial Intelligence", 21.

64 Komolafe Blessing Funmi ve Qian Xusheng, "Critical Thinking an Antidote to Artificial Intelligence Threat: An Innovation in Teacher Education Practices", *Proceeding of the 6th International Conference on Education* 6, no. 2 (2020): 51.

65 Gian Luca Liehner vd., "Perceptions, Attitudes and Trust toward Artificial Intelligence — An Assessment of the Public Opinion", içinde *Artificial Intelligence and Social Computing*, c. 72 (AHFE (2023) International Conference, AHFE Open Acces, 2023), <https://doi.org/10.54941/ahfe1003271>.

gibi’ kullanılması ciddi bir tehlike olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶ Bu nedenle YZ içeriğinin sistematik ve derinlemesine sorgulanabilmesi için eleştirel düşünme becerilerine ihtiyaç olduğu yönünde genel bir sonuca ulaşmak mümkündür.

Araştırmanın bir başka önemli bulgusu ise yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar üzerinde içsel dinî motivasyonun negatif etkisinin olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgu, literatürde din ve YZ’ye yönelik tutumları inceleyen çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Kazak, hem dindarlığın hem de yabancılaşmanın YZ kaygısıyla pozitif yönlü bir ilişki içinde olduğunu tespit etmiştir.⁶⁷ Benzer şekilde Yakut’un çalışmasında da dini tutum düzeyi arttıkça YZ’ye yönelik pozitif tutumların azaldığı ortaya çıkmıştır.⁶⁸

Mantello, 48 ülkeden genç yetişkinler (n=1015) üzerinde yaptığı araştırmasında duygusal YZ’ye (ses tonu, yüz ifadesi ve diğer davranış göstergelerinin analizini kullanarak insan duygularını algılayan, yorumlayan ve simüle eden bir YZ teknolojisi) yönelik tutumları belirlemeyi amaçlamıştır. Buna göre araştırmada dindarlık, duygusal YZ’ye yönelik daha yüksek kaygıyla ilişkili bulunmuştur. Aynı zamanda bölgesel ve kültürel farklılıklar bağlamında Doğu Asya’dan gelen katılımcıların, Avrupa’dan gelen katılımcılara nazaran duygusal YZ’ye yönelik kaygılarının daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Kozak ve Fel, Polonya’da üniversite öğrencilerinde dindarlık düzeyi ile YZ’ye verilen duygusal tepkiler arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında, dindar bireylerin diğer gruplara göre kıyasla yapay zekâya yönelik daha yüksek bir korku ve öfke seviyesine sahip olduklarını belirlemişlerdir.⁷⁰

Literatür, bireylerin YZ ve robotik teknolojilere göstermiş oldukları tepkilerin, dini ve kültürel gelenekten önemli düzeyde etkilendiğini göstermektedir. Örneğin semavi dinlerin (İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik) şekillendirdiği kültürlerde, insanın yaratılış olarak eşsiz olduğu inancı hakimdir. Nitekim Kur’an’da “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.”⁷¹ ayeti bu hakikati ifade eder. Ayetin

66 Moses Mwangi Thiga, “Generative AI and the Development of Critical Thinking Skills”, *Iconic Research and Engineering Journals* 7, no. 9 (2024): 83.

67 Kazak, “Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi”.

68 İdris Yakut, “Yapay Zekâya Yönelik Tutum ve Dindarlık İlişkisi”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7, no. 1 (2024): 37-59.

69 Peter Mantello vd., “Bosses without a Heart: Socio-Demographic and Cross-Cultural Determinants of Attitude toward Emotional AI in the Workplace”, *AI & Society* 38, no. 1 (2023): 97-119.

70 Jaroslaw Kozak ve Stanislaw Fel, “The Relationship between Religiosity Level and Emotional Responses to Artificial Intelligence in University Students”, *Religions* 15, no. 3 (2024): 1-18.

71 et-Tîn 94/4.

tefsirinde ise “insanın, yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik gerekse ruhsal ve zihinsel yetenekler bakımından en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratıldığı”⁷² belirtilir. Bu nedenle semavi dinlerin müntesiplerinde, insan eylemlerini taklit eden veya onların yerini alabilecek teknolojilere karşı daha şüpheli bir yaklaşım ve insanın varoluşuna karşı daha büyük bir tehdit algısı mevcuttur. Ancak Budizm ve Şintoizm gibi animistik öğeler taşıyan dini gelenekler içinde bu türden teknolojilere yönelik kabul ve uyumun çok daha kolay olduğu bilinmektedir. Örneğin Japon kültüründe, insan olmayan varlıkların da insanlardan farklı olmayan ruhsal bir yapıları olduğu ve hatta canlı olmayan varlıkların bile kendi başlarına yaşama sahip olduğu düşünülür.⁷³ Bu bağlamda Şahin de “Budist Robot Rahip Mindar”⁷⁴a yönelik YouTube videolarına yapılan Türkçe, İngilizce ve Japonca yorumlar içinde animistik değerlendirmelerin, Japonca yorumlarda ayırt edici olduğunu vurgular.⁷⁴

Araştırmanın temel amacı çerçevesinde elde edilen bulgular da dinî motivasyon ve yapay zekâya yönelik tutumlar üzerinde eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutunda aracılık etkisinin olduğunu göstermiştir. Değişkenler arası ikili ilişkilere göre dindar bireyler, YZ’ye yönelik olumsuz tutumlara ve birtakım endişelere sahiptir. Ancak YZ’nin insanlık için mevcut ve olası faydaları eleştirel bir zeminde analiz edildiğinde olumsuz yaklaşımların olumlu bir sürece evrildiğini görmek mümkündür. Dolayısıyla YZ, veri işleme ve analiz başta olmak üzere insan beyninin sahip olduğu bilişsel düzeyde pek çok üstün özelliği sergileyebilir ve hatta aşabilir. Ancak bu niteliklere sahip olması YZ’nin, Tanrısal kudrete meydan okuduğu anlamını taşımaz. Dindar birey nezdinde ise bu ilerleme, eleştirel bir zeminden bakıldığında ancak insani kudretin bir yansıması olarak okunabilir.⁷⁵ Konuyla ilgili sınırlı bir literatür olmasına rağmen bulgular, dindar bireyler arasında YZ’ye yönelik kaygı ve kabul arasında gidip gelen tutum farklılıklarını açıkça sergilemektedir. Ancak çalışmalar YZ’nin onaylanmasında en önemli faktörün YZ hakkındaki bilgi ve deneyim olduğunu göstermektedir. Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar’a göre de bir tutum objesi hakkında sahip olunan bilginin ve tutum objesiyle kurulan ilişkinin artması, ilgili tutumun (olumlu ya da olumsuz yönde) güçlenmesine

72 DİB, “Tîn Suresi 1-4. Ayet Tefsiri”, Kur’an Yolu, erişim 11 Mart 2025, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/T%C3%AEn-suresi/6099/1-4-ayet-tefsiri>.

73 Kai Chi Yam vd., “Cultural Differences in People’s Reactions and Applications of Robots, Algorithms, and Artificial Intelligence”, *Management and Organization Review* 19, no. 5 (2023): 863.

74 Meryem Şahin, “Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24, no. 3 (2024): 381.

75 Bal ve Sarıkaya, “Kelami Açından İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm”, 413.

neden olur.⁷⁶ Örneğin Karacan ve Çiçek, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde YZ okuryazarlık düzeyi ve kullanım sıklığı arttıkça YZ'ye yönelik olumlu tutumların da arttığını belirlemişlerdir. Ayrıca çalışmada öğrencilerin YZ'ye yönelik etik kaygılar taşıdığı ancak YZ kullanım düzeyi arttıkça bu kaygıların azaldığı ifade edilmiştir.⁷⁷ Vinichenko vd. tarafından yapılan araştırmaya göre Ortodoks din adamları ve cemaat üyeleri, sosyal ve kültürel gelişimin giderek YZ'ye daha fazla bağımlı hale gelmesinden dolayı endişe duymaktadırlar. Ancak cemaat üyelerinin bir kısmı, YZ'nin dini alanda faydalı olabileceği fikrini desteklemektedir. Özellikle gençler, modern teknolojiyi profesyonel ve kişisel yaşamlarında sürekli olarak kullanmaları nedeniyle Ortodoksluğu tanıtmada YZ'nin iyi bir araç olduğunu düşünmektedirler.⁷⁸ Nitekim ülkemizde Karslı da gerek din eğitiminde olgu ve kavramların somutlaştırılmasında ve anlaşılmasında gerekse İslami metin ve kaynakların çevirisinde ve daha geniş kitlelere ulaştırılmasında YZ tabanlı sistemlerin etkili bir araç olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir.⁷⁹ Ünal da dini ibadetlerle ilgili sorulara Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından verilmiş olan cevapları; ChatGPT, Google Gemini ve Microsoft Copilot yapay zekâ uygulamalarının vermiş olduğu cevaplar ile karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. YZ teknolojisinin tek başına bir fetva kaynağı olamayacağı ancak bu alanda eğitilerek yardımcı bir araç olarak kullanılabileceği yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.⁸⁰ Mekke'deki Mescid-i Haram'a gelen ziyaretçilerin hac ve umre ritüellerine yönelik 11 dilde rehberlik yapan robotların⁸¹ hizmete sunulması da bu bağlamda önemlidir. Hatta Suudi Arabistan yakın zamanda "Akıllı Harem Projesi" kapsamında 2025 yılında hacı adaylarına hizmet vermek üzere tasarlanan yapay zekâ destekli "Manarah" adı verilen robotun tanıtımını yapmıştır.⁸² Bu uygulamalar, YZ teknolojisinin de

76 Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2014), 138.

77 Sümeyra Bilecik Karacan ve Şeyma Çiçek, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yapay Zeka Okuryazarlık Düzeyleri İle Yapay Zekaya Yönelik Tutumları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24, no. 3 (2024): 274-75.

78 Mikhail Vasilievich Vinichenko vd., "The Social Environment Change under the Influence of Artificial Intelligence the Views of Orthodox Clergy and Parishioners", *European Journal of Science and Theology* 16, no. 5 (2020): 64-66.

79 Necmi Karslı, *Yapay Zekâ ve Din* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 250-53.

80 Sevim Ünal, "İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24, no. 3 (2024): 188-89.

81 Melis Alemdar, "Robots Assist the Faithful: How Saudi Harnesses the Power of AI in Mecca", TRTWORLD, 2022, <https://www.trtworld.com/life/robots-assist-the-faithful-how-saudi-harnesses-the-power-of-ai-in-mecca-60712>.

82 SPA, "Religious Affairs President Launches 'Manarah Robot' to Answer Inquiries at Grand Mosque", Saudi Press Agency, 06 Mart 2025, <https://spa.gov.sa/>.

insanlık tarihindeki diğer teknolojiler gibi dinlerin inanç esasları çerçevesinde yorumlanarak din hizmetlerinde kullanılabileceğini göstermektedir.

YZ'nin uygulama alanı olarak din hizmetlerinde kullanımına ve geliştirilmesine yönelik bu türden girişimler; din ve YZ arasındaki derin uçurumların kalktığını, sınırların ise daha geçişken hale geldiğini göstermektedir. Ayrıca dinî otorite olarak kabul edilen kurum ve kişiler tarafından YZ'nin aktif ve yaygın kullanımı, dindar bireyler nezdinde önyargıların kırılmasının ve olumlu tutumlar geliştirilmesinin yolunu açmaktadır. Bu durumu sosyal psikoloji, ikna ve tutum değişiminde “kaynak” faktörünün (uzman, saygın kişi vb.) etkisiyle açıklar. Bu yaklaşıma göre ikna ve kabul, mesajın kimin tarafından verildiğine bağlıdır; mesajın mantığı ve içeriği ise geri planda kalır.⁸³

Diğer taraftan sosyal dinamiklerin ve zaman diliminin bu tutumlar üzerindeki belirleyici etkisi de gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim ülkemizde dindarlık olgusu üzerine yapılan çalışmaların pek çoğu yaşla birlikte dindarlık düzeyinin arttığını göstermektedir.⁸⁴ Bu nedenle daha yaşlı bireylerin, YZ'ye yönelik olumsuz tutumlar içinde olması kabul edilebilir bir sonuçtur. Nitekim yukarıda YZ etkileşim ve kullanım sıklığı arttıkça olumsuz tutumların azaldığını gösteren araştırmaların bulguları zikredilmiştir. Buna göre daha genç bireylerin, YZ ile etkileşiminin sıklığı dikkate alınarak bir okuma yapılması daha anlamlı sonuçlara götürebilir. Dolayısıyla burada yaş faktörünün çeldiriciliğini hesaba katmak gerekir.

Bu bağlamda dijitalleşme sürecinin sosyal medya ayağında olduğu gibi YZ'ye yönelik olumlu deneyim ve tutumlar, dijital göçebe ve dijital yerli bakış açısıyla⁸⁵ analiz edilebilir. Diğer taraftan YZ'ye yönelik korku ve kaygıya yol açan temel güdünün ne olduğu da bir başka problem durumudur. YZ'nin etkinliğinin, kullanım alanlarının ve performansının her geçen gün artması ve gelişmesi nedeniyle bu kaygı, genç bireylerde YZ'nin ele geçireceği meslekler ve potansiyel işsizlik

83 Elliot Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 368-371.

84 Fatih Kandemir, “Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), 117; Sezai Korkmaz - Erol Çetin, “Varoluşsal Anlam Arayışı ve Dindarlık İlişkisi: Psiko-Felsefik Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2023), 241-242; Necmi Karşlı - Özlem Yanar, “Genç ve Yetişkinlerde Psikolojik Esneklik ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57 (2024), 11-12.

85 Ekber Şah Ahmedi, “Mahremiyet, Dindarlık ve Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, *Journal of Media and Religion Studies* 6/1 (2023), 40.

yönünde olabilirken⁸⁶ yaşlı yetişkinlerde bu, insanın yeryüzündeki varlığına yönelik bir tehdit algısına dayalı kaygı olabilir. Dindar bireylerin yapay zekâya yönelik olumsuz tutumlarının ardında ise ontolojik bir kaygının izi sürülebilir. Diğer taraftan YZ etrafında oluşturulan spekülasyon ve ütöpik düşüncelerin de risk algısını ve kaygıyı tetiklediğini söylemek mümkündür. Her halükârda yapay zekânın insanlık için taşıdığı risklere ilişkin bilinmezlik ve belirsizliğin getirdiği bir kaygının varlığından söz etmek mümkündür. Günümüz toplumunu “risk toplumu” olarak tanımlayan Ulrich Beck’in tespitleri de bu yöndedir. Bu tespitler YZ’nin olası risklerinin çıkış noktası ve evrilebileceği yöne dair daha geniş bir pencereden bakma imkânı sunmaktadır. Beck’e göre önceki çağlarda tabiatüstüne ve tesadüflere bağlı olduğu düşünülen riskler; günümüzde dışarıdaki tehlikelere atfedilemez. Bilakis alınan bilinçli kararlara bağlı olarak üretilirler ve aynı zamanda “insan eylemlerinin ve ihmallerinin yansıması, son derece gelişmiş üretici güçlerin ifadesidirler”. Hatta günümüzde risklerin kaynağı cehalet değil, YZ teknolojisinde olduğu gibi bilgidir. Modernite ise kendi yarattığı bu tehditten kurtuluşun, yine kendinde olduğunu vaat eder. Ancak YZ gibi modernite riskleri, bir bumerang etkisiyle kendilerini üreten veya bu risklerden kazanç sağlayanlara geri dönecek ve onları vuracaktır. Bu nedenle er ya da geç fail ve mağdur, YZ’nin getireceği bu döngüsel tehlikeyi aynı çatı altında yaşamak zorunda kalacaktır.⁸⁷

Dindar birey için YZ’nin; kaygı, tehdit, risk ve dezavantaj kümelerinden oluşan iç içe geçmiş kaotik bir anlam sarmalı gibi olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan YZ’nin bireyin hem dinî hem de gündelik hayat için çeşitli uygulamalar üzerinden kolaylaştırıcı etkileri söz konusudur. Örneğin sağlık alanında yapay zekâ destekli algoritmalar aracılığıyla büyük verinin analiz edilebilmesi, devrim niteliğinde bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu algoritmik modeller; yaşam tarzı, diyet alışkanlıkları, çevresel faktörler, demografik bilgiler, coğrafi hastalık eğilimleri, kan sayımları, genetik bilgiler, bireysel ve ailevi özellikleri içeren devasa veri kümelerini işleyerek analiz yapmak üzere eğitilirler.⁸⁸ Gelişmiş YZ araçlarının devasa boyuttaki büyük veriyi analiz etmesiyle çeşitli hastalıklara ilişkin kalıplar

86 Alper Tunga Şen, “Kamu çalışanlarının yapay zeka kaygı düzeylerinin belirlenmesi: Kastamonu örneği”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17/2 (2024), 242; Zümral Gültekin vd., “Yapay Zekâ Kaygısının Kariyer Kararlılığına Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencileri Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 27/3 (2022), 485.

87 Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity* (Sage Publications, 1992), 23-38, 183.

88 Alessio Felici vd., “Artificial intelligence to predict cancer risk, are we there yet? A comprehensive review across cancer types”, *European Journal of Cancer* 222 (2025): 115440, <https://doi.org/10.1016/j.ejca.2025.115440>; CCR Horizon, “Big Data and Artificial Intelligence”, National Cancer Institute, Center for Cancer Research, 2023, <https://ccr.cancer.gov/news/horizons/article/big-data>.

ve risk faktörleri belirlenebilmektedir. Örneğin bu algoritmalar vasıtasıyla kanser, diyabet, kalp rahatsızlığı gibi kronik rahatsızlıklara yakalanma riski yüksek olan kişiler tahmin edilebilmektedir. Yine YZ tarafından genetik verilerin analiziyle belirli hastalıklara yönelik genetik yatkınlıkların belirlenmesi mümkün hâle gelmiştir.⁸⁹ Yakın zamanda pankreas kanseri üzerine geliştirilen bir YZ modeli; milyonlarca hasta kaydına ait hastalık kodları ve bunların ortaya çıkış zamanları kullanılarak eğitilmiştir. Model, “belirtilerin ve hastalık kodlarının birçoğunun doğrudan pankreasa bağlı olmamasına veya pankreastan kaynaklanmamasına” rağmen, hangi hastalarda pankreas kanseri gelişme riskinin en yüksek olduğunu başarılı bir şekilde tahmin etmiştir. Böylece zahmetli ve maliyetli genetik testlere başvurmadan önemli bir tanısal süreç, bir YZ algoritması tarafından milyonlarca mikro veri kullanılarak hızlı ve güvenli bir şekilde tamamlanmıştır.⁹⁰ Bunun dışında YZ destekli algoritmalar; çeşitli olgu ve kanser türlerinde mortalite oranı, sağkalım prognozu, nüks ve metastaz olasılığı gibi tahminlerde de kullanılmaktadır. Bu uygulamaların klinik açıdan oldukça umut vaat eden sonuçları olduğu bildirilmektedir.⁹¹

YZ’nin sunduğu kolaylıklar, elbette sağlık alanıyla sınırlı değildir. Çalışma yaşamında da YZ, kullanıcılarına büyük avantaj ve kolaylıklar sağlamaktadır. ABD’li yöneticiler (n=1342) üzerine yapılan güncel bir araştırmaya göre yöneticilerin büyük çoğunluğu; kimin terfi alacağı, kimin zam alacağı ve kimin işten çıkarılacağı gibi yüksek riskli personel kararlarını almada yapay zekâya güvenmektedir. Yöneticilerin genelinin eğitim materyalleri, performans değerlendirme ve iyileştirme planlarını hazırlamada ChatGPT başta olmak üzere Copilot ve Gemini gibi YZ araçlarını kullandıkları belirlenmiştir. Araştırmanın ilginç olan bulgusu ise yöneticilerin büyük çoğunluğunun (%71), YZ’nin çalışanlar hakkında adil ve tarafsız kararlar alma becerisine güvendiğini itiraf etmesi olmuştur.⁹²

Sağlık ve çalışma yaşamında YZ’nin kullanımına ilişkin yukarıdaki bulgular; dijital konformizmden dijital seleksiyona ve dijital öjeniye doğru giden kötü senaryoları da akla getirmektedir. YZ’nin büyük veri kümelerinden genetik bozukluk

89 Denise Abraham, “The Impact of Big Data on Disease Prediction and Prevention”, *Holon Solutions*, 12 Ocak 2024, <https://www.holonsolutions.com/the-impact-of-big-data-on-disease-prediction-and-prevention/>.

90 CRI, “AI and Cancer: The Emerging Revolution”, *Immune to Cancer: The CRI Blog*, 14 Ocak 2025, <https://www.cancerresearch.org/blog/ai-cancer>.

91 Vivek Kaul vd., “History of artificial intelligence in medicine”, *Gastrointestinal Endoscopy* 92, sy 4 (2020): 807-12, <https://doi.org/10.1016/j.gie.2020.06.040>.

92 Resume Builder, “Half of Managers Use AI To Determine Who Gets Promoted and Fired”, *ResumeBuilder.Com*, 30 Haziran 2025, <https://www.resumebuilder.com/half-of-managers-use-ai-to-determine-who-gets-promoted-and-fired/>.

ve mutasyonları analiz edebilmesi, hangi anne-babadan kaç kuşak sonrasına kadar genetik hastalığı olan bireyler doğabileceğini tahmin etmesi anlamına gelir. Bu durum sonraki yıllarda bir sağlık politikası olarak benimsenip dijital bir öjeniye yol açar mı, sorusunun cevabını zaman gösterecektir. Halihazırda doğum öncesi yapılan genetik testlerle embriyo ya da fetüs düzeyinde tıbbi müdahalelere izin veren uygulamalar olması, dijital öjeniye de kapı aralamaktadır. Daha ötesi YZ algoritmalarının, herhangi bir bireyin ve hatta doğmamış bebeğinin olası hastalıkları ve yaşam süresi gibi geleceğe yönelik tahmin ve karar mekanizmalarında kullanılması; dindar insan için irade, kaza, kader gibi hassas konuları gündeme getirecektir.

Diğer önemli bir sorun ise özellikle dindar insan bağlamında bu türden uygulamaların toplumsal kabulde birlikte zamanla normalleşmesi tehlikesidir. Bununla birlikte dinî ve kültürel algılarımızın değişmesi, fayda-zarar hesaplarıyla ahlaki hassasiyetlerimizin körelmesi de söz konusudur.⁹³

Son olarak araştırma bağlamında aracı değişken olarak eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutunun öne çıkması, dindar bireyin YZ üzerinden kurgulanan olası riskler ve felaket senaryoları karşısında kaygıyla başa çıkma ve tehdidi kontrol altına almaya yönelik bilişsel bir eylemi olarak değerlendirilebilir. Buna göre dindar birey, dijital güç ve hegemonya karşısında savunmasız bir kabul içinde değildir, eleştirel düşünmeyi bir kalkan olarak kullanmaktadır. Bu durumda eleştirel düşünme becerileri; yapay zekâya ilişkin gelişmeleri anlamada Habermas'ın "perspektif yoksunluğu"⁹⁴ olarak adlandırdığı tehlikeye düşmekten de koruyabilir.

Nihayetinde insanoğlu, yeryüzündeki varlığını sürekli bir icat ve devinim içinde sürdürmüştür. Ancak tarih, her icat ve yenilikle birlikte gelen endişe ve tepkilere tanıklık etmiştir. Yapay zekâ teknolojisi de çağımızdaki insan icatlarının en ileri seviyesi olarak bu endişe ve tepkilere fazlasıyla maruz kalmasına rağmen gelişmeye ve evrilmeye devam etmektedir. Beck'in söylemiyle "her şeyin bir tehlikeye dönüştüğü yerde, artık hiçbir şey tehlikeli değildir ve bundan kaçış yoktur." Bu nedenle insanlar, modernliğin getirdiği risklerde olduğu gibi yapay zekânın getireceği tehlikeleri de düşünmekten kaçınır hale gelmiştir ve risk toplumu olarak histeriden kayıtsızlığa doğru giden bir çizgide yürümektedirler.⁹⁵ Diğer taraftan geçmişte bilim ve teknolojinin diğer alanlarında olduğu gibi yapay zekânın toplumsal kabulünde de tüm tartışmalara rağmen azalma olmayacağı tahmin edilmektedir.

93 Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği: Liberal Öjeniye Doğru mu?*, 43.

94 Jürgen Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği: Liberal Öjeniye Doğru mu?*, çev. Kaan H. Ökten (Alfa Yayınları, 2018), 40.

95 Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, 37.

Yeter ki insan oğluna daha müreffeh, daha konforlu ve daha sağlıklı bir hayatın kapılarını açsın!⁹⁶ Bununla birlikte dini, içsel bir motivasyonla yaşayan dindar insan, toplumsal kabulün baskısı karşısında YZ'ye ilişkin gelişmeleri kaygıyla ve güven arasında gidip gelen ikircikli bir şüpheyile eleştirel düşünme ekseninde sorgulayarak izlemeye devam edecektir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen korelasyonel bulgular, içsel dinî motivasyon düzeyi arttıkça yapay zekâya yönelik pozitif tutum düzeyinde azalma olduğunu göstermiştir. Ancak içsel dinî motivasyon düzeyi daha yüksek olan katılımcıların, eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutunda da anlamlı olarak daha yüksek puanlar aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca kanıt arama dahil tüm alt boyutlarıyla eleştirel düşünme düzeyi arttıkça, yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar da artmıştır.

Araştırmanın temel hipotezi çerçevesinde yapılan aracılık analizi bulguları ise eleştirel düşünmenin kanıt arama alt boyutunun, içsel dinî motivasyon ile yapay zekâya yönelik pozitif tutumlar arasındaki ilişkiye anlamlı olarak aracılık ettiğini göstermiştir. Buna göre dindar birey tarafından yapay zekâ, sahip olduğu olumlu özelliklere rağmen doğrudan bir tehdit olarak algılanmakta ancak eleştirel bir yaklaşımla bu tehdit; potansiyel risk ve faydaların kanıt ekseninde yeniden değerlendirilmesiyle pozitif bir tutuma dönüşmektedir. Aracılık etkisine ilişkin bu sonuç; dindarlık ve yapay zekâya yönelik tutumlar arasında doğrudan ve ikili ilişkilerin dikkatli bir şekilde yorumlanmasının, aracı ve dolaylı ilişkilerin etkisinin göz ardı edilmemesinin önemli olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın konusu, metodolojisi ve sonuçları bağlamında eksiklik ve sınırlılık olarak da değerlendirilebilecek bazı noktaların üzerinde durulması gerekmektedir. Konuyla ilgili gelecek araştırmalara da ışık tutması bakımından bu noktalar, öneriler kapsamında şöyle sıralanabilir:

Bu araştırma; dinî motivasyon, yapay zekâya yönelik tutum ve eleştirel düşünme arasındaki ilişkilerin incelenmesiyle sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle dindarlığın, dijital teknolojiler ve gelişmelere yönelik tutumlar üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz edebilmek için farklı değişkenlerin de (kişilik, demografik, sosyo-kültürel özellikler vb.) aracılık ve düzenleyicilik rolünün irdelenmesi gereklidir.

Dindarlığın farklı görünüm (içgüdümlü, dışgüdümlü vb.) ve boyutlarının (duygu, biliş, davranış vb.), yapay zekâya yönelik tutumlar üzerindeki etkilerini ele alan niceliksel çalışmaların yapılması önerilir.

96 Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği: Liberal Öjeniğe Doğru mu?*, 51.

Yapay zekânın dindar bireyin dünyasında hangi boyut ve katmanda (kaygı, mahremiyet, güvenlik, işsizlik vb.) nasıl bir yer edindiğini çözümleyebilmek için toplumsal ve kültürel dinamikleri dikkate alan niteliksel araştırmalar yapılmasının konuya ilişkin derinlemesine bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu araştırma bağlamında yapay zekâ teknolojisinin tehdit ve risklerine karşı eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik çabaların ve yapay zekâ algoritmalarını tasarlama sürecinde dinî, etik ve toplumsal değerlerin dikkate alınmasının dindar insan için inanç ekseninde yaşanabilecek kaygıların önüne geçebileceği düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abraham, Denise. "The Impact of Big Data on Disease Prediction and Prevention". *Holon Solutions*, 12 Ocak 2024. <https://www.holonsolutions.com/the-impact-of-big-data-on-disease-prediction-and-prevention/>.
- Ahmedi, Ekber Şah. "Mahremiyet, Dindarlık ve Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma". *Journal of Media and Religion Studies* 6/1 (2023), 25-46. <https://doi.org/10.47951/mediad.1290488>.
- Alemdar, Melis. "Robots Assist the Faithful: How Saudi Harnesses the Power of AI in Mecca". *TRTWORLD*, 2022. <https://www.trtworld.com/life/robots-assist-the-faithful-how-saudi-harnesses-the-power-of-ai-in-mecca-60712>.
- Aronson, Elliot vd. *Sosyal Psikoloji*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Bahçekapili, Hasan G., ve Onurcan Yılmaz. "The Relation between Different Types of Religiosity and Analytic Cognitive Style". *Personality and Individual Differences* 117 (2017): 267-72.
- Bal, Samet Yahya, ve Berat Sarıkaya. "Kelami Açıdan İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm". *Mavi Atlas* 10, no. 2 (2022): 404-18.
- Baltacı, Ali. "Veri Madenciliği: İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Akademik Başarının Veri Madenciliği İle Ölçülmesi". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1, no. 1 (2018): 1-23.
- Baron, Reuben M., ve David A. Kenny. "The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations". *Journal of Personality and Social Psychology* 51, No. 6 (1986): 1173-82.
- Beck, Ulrich. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage Publications, 1992. CCR Horizon. "Big Data and Artificial Intelligence". National Cancer Institute, Center for Cancer Research, 2023.

- <https://ccr.cancer.gov/news/horizons/article/big-data>.
- CRI. "AI and Cancer: The Emerging Revolution". *Immune to Cancer: The CRI Blog*, 14 Ocak 2025. <https://www.cancerresearch.org/blog/ai-cancer>.
- Çinici, Murat, ve Muhammed Kızılgeçit. "Yapay Zekâ ve Din Psikolojisi". *Diyanet İlmî Dergi* 59, no. 2 (2023): 745-68.
- Dağ, Adem. "Dijitalleşme-Yapay Zekâ-Transhümanizm Bağlamında Din ve Dindar'a Dair". İçinde *Yapay Zekâ: Transhümanizm ve Din*, editör Muhammed Kızılgeçit, Muhammet Yeşilyurt, Recep Ertugay, ve Murat Çinici, 175-85. Diyanet İşleri Başkanlığı genel yayın İlmî eserler, 2121 301. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Demirtaş, Zeynep, Mithat Takunyacı, ve Rüstü Yeşil. "Din Öğretimi Öğretmen Adaylarının Bilissel Esneklik Düzeyleri ile Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi." *Hitit Theology Journal / Hitit İlahiyat Dergisi* 22, no. 2 (2023): 723-44.
- Deniz, Serpil Sevimli. "Yapay Zekâ Kaygısının İncelenmesine İlişkin Bir Araştırma". *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal* 63, no. 63 (2022): 1675-77.
- DİB. "TİN Suresi 1-4. Ayet Tefsiri". Kur'an Yolu. Erişim 11 Mart 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/T%C3%AEn-suresi/6099/1-4-ayet-tefsiri>.
- Duran, M. Emrullah. "Eleştirel Düşünce ve Dindarlık". Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sono.al Bilimler Enstitüsü, 2020.
- . "Eleştirel Düşünme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, no. 43 (2021): 53-79.
- Efe, Ahmet. "Yapay Zekâ Risklerinin Etik Yönünden Değerlendirilmesi". *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi* 3, no. 1 (2021): 1-24.
- Erdoğan, Emine. "Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örneklemleri". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sono.al Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, no. 29 (2015): 223-46.
- Faul, Franz, Edgar Erdfelder, Albert-Georg Lang, ve Axel Buchner. "G*Power 3: A Flexible Statistical Power Analysis Program for the Social, Behavioral, and Biomedical Sciences". *Behavior Research Methods* 39, no. 2 (2007): 175-91.
- Felici, Alessio, Giulia Peduzzi, Roberto Pellungrini, ve Daniele Campa. "Artificial intelligence to predict cancer risk, are we there yet? A comprehensive review across cancer types". *European Journal of Cancer* 222 (2025): 115440. <https://doi.org/10.1016/j.ejca.2025.115440>.
- Filiz, Emel, Şerife Güzel, ve Abdurrahman Şengül. "Sağlık Profenonellerinin Yapay Zeka Kaygı Durumlarının İncelenmesi". *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)* 8, no. 1 (2022): 47-55.
- Finley, Anna J., David Tang, ve Brandon J. Schmeichel. "Revisiting the Relationship between Individual Differences in Analytic Thinking and Religious Belief: Evidence That Measurement Order Moderates Their Inverse Correlation". *PLoS ONE* 10, no. 9 (2015): 1-10.
- Foşner, Ajda. "University Students' Attitudes and Perceptions towards AI Tools: Implications for Sustainable Educational Practices". *Sustainability* 16, no. 19 (2024): 1-15.
- Funmi, Komolafe Blessing, ve Qian Xusheng. "Critical Thinking an Antidote to Artificial Intelligence Threat: An Innovation in Teacher Education Practices". *Proceeding of the 6th International Conference on Education* 6, no. 2 (2020): 51-56.
- Gates, Bill. "The Age of AI has begun". [gatesnotes.com](https://www.gatesnotes.com/The-Age-of-AI-Has-Begun), 2023. <https://www.gatesnotes.com/The-Age-of-AI-Has-Begun>.

- George, Darren, ve Paul Mallery. *IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference*. 14. bs. New York: Routledge, 2016. <https://doi.org/10.4324/9781315545899>.
- Goggin, Benjamin. "Inside Facebook's Suicide Algorithm: Here's How the Company Uses Artificial Intelligence to Predict Your Mental State from Your Posts". Business Insider, 2019. <https://www.businessinsider.com/facebook-is-using-ai-to-try-to-predict-if-youre-suicidal-2018-12>.
- Grad, Peter. "AI Jesus Writes Bible-Inspired Verse". Tech Xplore, 2020. <https://techxplore.com/news/2020-09-ai-jesus-bible-inspired-verse.html>.
- Gültekin, Zümral vd. "Yapay Zekâ Kaygısının Kariyer Kararlılığına Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencileri Örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 27/3 (2022), 477-491.
- Gürbüz, Sait. *Aracı ve Düzenleyici Etki Analizleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021..
- Gürbüz, Sait, ve Faruk Şahin. *Sono.al Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Habermas, Jürgen. *İnsan Doğasının Geleceği: Liberal Öjeniğe Doğru mu?* Çeviren Kaan H. Ökten. Alfa Yayınları, 2018.
- Harris, Mark. "Inside Artificial Intelligence's First Church". Wired, 2017. <https://www.wired.com/story/anthony-levandowski-artificial-intelligence-religion/>.
- Hayes, Andrew F. *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis, Second Edition: A Regression-Based Approach*. Second edition. New York: The Guilford Press, 2018.
- Hill, Kashmir. "The Secretive Company That Might End Privacy as We Know It". *The New York Times*, 2020, blm. Technology. <https://www.nytimes.com/2020/01/18/technology/clearview-privacy-facial-recognition.html>.
- Hoge, Dean R. "A Validated Intrinsic Religious Motivation Scale". *Journal for the Scientific Study of Religion* 11 (1972): 369-76.
- Kafalı, Hasan. "Yapay Zekâ, Toplum ve Din'in Geleceği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 46 (2019): 145-72.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, ve Zeynep Cemalcılar. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sono.al Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 2014.
- Kalli, Halit, ve Sema Yılmaz. "Dini Tutum, Paranormal İnanç ve Eleştirel Düşünme Eğilimi İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28, no. 2 (2024): 914-34.
- Kandemir, Fatih. "Umut, İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi". Doktora, Atatürk Üniversitesi Sono.al Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Kandemir, Fatih. "Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Tokat İlmiyat Dergisi* 8/1 (2020), 99-129. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3876200>.
- Karaca, Faruk. "Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizano.onu". *EKEV Akademi Dergisi* 3, no. 1 (2001): 187-201.
- Karacan, Sümeyra Bilecik, ve Şeyma Çiçek. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yapay Zeka Okuryazarlık Düzeyleri İle Yapay Zekaya Yönelik Tutumları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24, no. 3 (2024): 259-92.
- Karşlı, Necmi. *Yapay Zekâ ve Din*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Karşlı, Necmi - Yanar, Özlem. "Genç ve Yetişkinlerde Psikolojik Esneklik ve Dindarlık Arasındaki

- İlişkinin İncelenmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57 (2024), 1-22. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1546704>.
- Kaya, Feridun, Fatih Aydın, Astrid Schepman, Paul Rodway, Okan Yetişensoy, ve Meva Demir Kaya. “The Roles of Personality Traits, AI Anxiety, and Demographic Factors in Attitudes toward Artificial Intelligence”. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 2022, 1-18.
- Kazak, Mehmet. “Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi”. Yüksek Lisans, Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü, 2023.
- Kızılgeçit, Muhammed, Dr Murat Çinici, ve Esra Tüysüz. “Religiosity Prediction by Gender with Artificial Intelligence in 2020-2025 in Turkey”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56, no. 2 (2021): 283-307.
- Kaul, Vivek, Sarah Enslin, ve Seth A. Gross. “History of artificial intelligence in medicine”. *Gastrointestinal Endoscopy* 92, sy 4 (2020): 807-12. <https://doi.org/10.1016/j.gie.2020.06.040>.
- Kızılgeçit, Muhammed, ve Murat Çinici. “Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, no. 54 (2020): 45-65.
- Kolçak, Nihan. “Yann LeCun’dan yapay zekâ hakkında açıklama”. *Digital Age* (blog), 2023. <https://digitalage.com.tr/yann-lecundan-yapay-zeka-hakkinda-aciklama/>.
- Korkmaz, Sezai - Çetin, Erol. “Varoluşsal Anlam Arayışı ve Dindarlık İlişkisi: Psiko-Felsefik Bir Değerlendirme”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2023), 234-251. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1368050>.
- Kozak, Jaroslaw, ve Stanislaw Fel. “The Relationship between Religiosity Level and Emotional Responses to Artificial Intelligence in University Students”. *Religions* 15, no. 3 (2024): 1-18.
- Kuyanay, Mehmet. “Kur’an’da Düşünmeyi İfade Eden Kavramlar”. Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi Sono.al Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Lam, Nguyen Duc Bao, Nguyen Duc Quynh Anh, Khong Sin Tan, Tran Duc Anh, ve Tran Duc Minh. “Exploring the Relationships between Artificial Intelligence, Attitude & Skill, Big Data, and Knowledge Acquisition: A Study on Students in Ho Chi Minh City”. *Journal of No.stem and Management Sciences* 14, no. 5 (2024): 231-41.
- Liehner, Gian Luca, Alexander Hick, Hannah Biermann, Philipp Brauner, ve Martina Ziefle. “Perceptions, Attitudes and Trust toward Artificial Intelligence — An Assessment of the Public Opinion”. İçinde *Artificial Intelligence and Social Computing*, C. 72. AHFE Open Acces, 2023.
- MacKinnon, David P., Chondra M. Lockwood, ve Jason Williams. “Confidence Limits for the Indirect Effect: Distribution of the Product and Resampling Methods”. *Multivariate Behavioral Research* 39, no. 1 (2004): 99-128.
- Mantello, Peter, Manh-Tung Ho, Minh-Hoang Nguyen, ve Quan-Hoang Vuong. “Bosses without a Heart: Socio-Demographic and Cross-Cultural Determinants of Attitude toward Emotional AI in the Workplace”. *AI & Society* 38, no. 1 (2023): 97-119.
- Meema, Toomas. “Religion and Artificial Intelligence”. Master, University of Tartu Faculty of Arts and Humanities, 2018.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. “Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma: İstanbul Örneği”. Doktora, Marmara Üniversitesi Sono.al Bilimler Enstitüsü, t.y.
- mysoft. “Büyük Veri (Big Data) Nedir? Büyük Veri’nin Özellikleri Nelerdir?” mysoft, 2023. <https://www.mysoft.com.tr/buyuk-veri-big-data>.
- Nalbant, Kemal Gokhan. “The Importance of Artificial Intelligence in Education: A short review”.

- Journal of Review in science and engineering* 2021 (2021): 1-15.
- Özgenel, Mustafa, ve Münevver Çetin. "Development of the Marmara Critical Thinking Dispositions Scale: Validity and Reliability Analysis". *Uluslararası Avrano.a Sono.al Bilimler Dergisi* 9, no. 32 (2018): 991-1015.
- Pennycook, Gordon, Robert M. Ross, Derek J. Koehler, ve Jonathan A. Fugelsang. "Atheists and Agnostics Are More Reflective than Religious Believers: Four Empirical Studies and a Meta-Analysis". *PLoS ONE* 11, no. 4 (2016): 1-18.
- Piçarra, N., J. -C. Giger, G. Pochwatko, ve G. Gonçalves. "Making sense of social robots: A structural analysis of the layperson's social representation of robots". *European Review of Applied Psychology* 66, no. 6 (01 Kasım 2016): 277-89.
- Pirim, Harun. "Yapay Zeka". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 1, no. 1 (2006): 81-93.
- Resume Builder. "Half of Managers Use AI To Determine Who Gets Promoted and Fired". *ResumeBuilder.Com*, 30 Haziran 2025. <https://www.resumebuilder.com/half-of-managers-use-ai-to-determine-who-gets-promoted-and-fired/>.
- Schepman, Astrid, ve Paul Rodway. "Initial validation of the general attitudes towards Artificial Intelligence Scale". *Computers in Human Behavior Reports* 1 (2020): 100014.
- SPA. "Religious Affairs President Launches 'Manarah Robot' to Answer Inquiries at Grand Mosque". Saudi Press Agency, 06 Mart 2025. <https://spa.gov.sa/>.
- Stagnaro, Michael Nicholas, ve Gordon Pennycook. "On the Role of Analytic Thinking in Religious Belief Change: Evidence from over 50,000 Participants in 16 Countries". *Cognition* 254 (2025): 1-15.
- Sürücü, Lütfi, Harun Şeşen, ve Ahmet Maşlakçı. *SPSS, AMOS ve PROCESS Macro ile İlişkisel, Aracı / Düzenleyici ve Yapısal Eşitlik Modellemesi: Uygulamalı Analizler*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2021.
- Şahin, Meryem. "Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24, no. 3 (2024): 359-85.
- Şahin, Meryem, Büşra Kılıç Ahmedi, ve Mücahit Gültekin. "Dindarlık ve Bilis: İçsel Dini Motivasyon ile Eleştirel Düşünme ve İkili Düşünme Arasındaki İlişkiler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27, no. 1 (2023): 281-96.
- Şen, Alper Tunga. "Kamu çalışanlarının yapay zeka kaygı düzeylerinin belirlenmesi: Kastamonu örneği". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17/2 (2024), 232-246. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1384435>.
- Takıl, Nazife, Nazif Kutay Erden, ve Ayşe Berna Sarı Arasıl. "Farklı meslek grubu adaylarının yapay zekâ teknolojisine yönelik kaygı seviyesinin incelenmesi". *Balıkesir Üniversitesi Sono.al Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, no. 48 (2022): 343-53.
- Thiga, Moses Mwangi. "Generative AI and the Development of Critical Thinking Skills". *Iconic Research and Engineering Journals* 7, no. 9 (2024): 83-90.
- Tono, ali, Furkan, ve Busra Aktas. "Does training analytical thinking decrease superstitious beliefs? Relationship between analytical thinking, intrinsic religiosity, and superstitious beliefs". *Personality and Individual Differences* 183 (2021): 1-8.
- Tutar, Hasan, ve Ahmet Tuncay Erdem. *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Spss Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020.
- Ünal, Sevim. "İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24, no. 3 (2024): 161-92.

- Villanueva, Randle Aaron M., Zhuo Job Chen, ve Yingjie Huang. “Analytic thinking, religiosity, and defensiveness against secularism: Absence of causality”. *Pno.chology of Religion and Spirituality* 16, no. 2 (2024): 151-62.
- Vinichenko, Mikhail Vasilievich, Marina Vladimirovna Rybakova, Oxana Leonidovna Chulanova, ve Sergey Anatolyevich Makushkin. “The Social Environment Change under the Influence of Artificial Intelligence the Views of Orthodox Clergy and Parishioners”. *European Journal of Science and Theology* 16, no. 5 (2020): 57-68.
- Wertheim, Margaret. *The Pearly Gates of Cyberspace: A History of Space from Dante to the Internet*. New York: W. W. Norton & Company, 2000.
- World Economic Forum. “Future of Jobs Report 2020”. Geneva: World Economic Forum, 2020.
- . “Future of Jobs Report 2023”. Geneva: World Economic Forum, 2023.
- Yakut, İdris. “Yapay Zekâya Yönelik Tutum ve Dindarlık İlişkisi”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7, no. 1 (2024): 37-59.
- Yam, Kai Chi, Tiffany Tan, Joshua Conrad Jackson, Azim Shariff, ve Kurt Gray. “Cultural Differences in People’s Reactions and Applications of Robots, Algorithms, and Artificial Intelligence”. *Management and Organization Review* 19, no. 5 (2023): 859-75.
- Yetişensoy, Okan. “Tomorrow’s Teachers and Artificial Intelligence: Exploring Attitudes and Perceptions of Turkish Prospective Social Studies Teachers”. *Eurasian Journal of Teacher Education* 5, no. 1 (2024): 1-31.